

Władysław Marek Kolasa, dr, Instytut Informacji Naukowej i Bibliotekoznawstwa. Akademia Pedagogiczna, Kraków; Małopolska Biblioteka Cyfrowa; e-mail: wmkolasa@ap.krakow.pl
Jerzy Jarowiecki, prof. dr hab., Komisja Prasoznawcza Polska Akademia Nauk. Oddz. Kraków; Wyższa Szkoła Zarządzania "Edukacja" Wrocław, e-mail: jjarow@ap.krakow.pl

Najważniejsze polskie gazety do wybuchu pierwszej wojny światowej w kontekście zabezpieczenia ich dla potomnych (charakterystyka, badania, zasoby)

Wstęp

W naszym wystąpieniu ambitne założenia organizatorów konferencji nie do końca zostaną spełnione. Zająć się gazetami dawnymi, poszczególnymi tytułami, ich redaktorami, wydawcami – w jednym stosunkowo syntetycznym ujęciu jest rzeczą raczej niemożliwą i to jeszcze w sytuacji, gdy nie wszystkie te kwestie stały się przedmiotem badań specjalistycznych. Niemniej podejmujemy się próby zarysowania problemu.

Pierwszą wątpliwość budzi określany przedmiot zainteresowania – polskie „gazety”. Co też kryje się za tym terminem, lub też co autorzy rozumieją pod pojęciem gazety, które – dodajmy – nie jest tylko obiegowym określeniem druków prasowych czy prasopodobnych. Popularne słowniki, zarówno dawne, jak i współczesne definiując pojęcie „gazety” na ogół dość zgodnie podkreślają, że jest to „*publikacja periodyczna, ukazująca się co najmniej dwa razy w tygodniu, przekazująca aktualne wiadomości*”¹. Z punktu naukowego punktu widzenia określanie to wymaga jednak doprecyzowania. Stosowną definicję zawiera „Encyklopedia wiedzy o prasie”, gdzie „gazetę” określono jako – „*typ prasy realizującej bez żadnych ograniczeń kryterium aktualności (a więc o małej amplitudzie periodyczności, najczęściej pisma codzienne, czasem mające 2, 3 wydania w ciągu dnia) i uniwersalności treści (nie określającej najczęściej adresu odbiorcy, o zasięgu powszechnym) [...] w znaczeniu potocznym: dziennik, pismo codzienne*”. Autor hasła – S. Dziki – dodał jednocześnie to, co interesuje bibliotekarzy: „*w polskiej praktyce wydawniczej i bibliograficzno-statystycznej za gazetę uważa się każdy periodyk ogólnoinformacyjny ukazujący się częściej niż raz w tygodniu*”².

W tym wystąpieniu zajmiemy się zatem „gazetami” – dziennikami, pismami codziennymi, przyjmując do tej grupy wybrane i ważne – zadaniem autorów – druki ukazująca się od 2 do 7 razy w tygodniu. Dokonujemy jednocześnie przeglądu tych tytułów w

¹ Por. *Słownik współczesnego języka polskiego*. Red. nauk. B. Dunaj. Warszawa 1996, s. 268.

² *Encyklopedia wiedzy o prasie*. Pod red. J. Maślanki. Wrocław 1976, s. 91.

takim jedynie zakresie, na jaki pozwala stan współczesnej wiedzy z zakresu historii prasy³, pomijając te periodyki, których częstotliwość mierzona jest odstępem tygodniowym lub dłuższym. Wnikliwa analiza źródeł pozwoliła na wyselekcjonowanie 147 takich tytułów⁴,

³ Ważniejsze opracowania syntetyczne: *Historia prasy polskiej*. Cz. 1, *Prasa polska w latach 1661-1864*. Cz. 2, *Prasa polska w latach 1864-1918*. Pod red. J. Łojka, Warszawa 1976; J. Łojek, J. Myśliński, W. Władyka: *Dzieje prasy polskiej*, Warszawa, 1988; *Prasa, radio i telewizja w Polsce. Zarys dziejów*. Aut. D. Grzelewska [i in.], Warszawa 1999, J. Myśliński: *Kalendarium polskiej prasy, radia i telewizji*. Wyd. 2, Warszawa 2004; J. Kucharzewski: *Czasopiśmiennictwo polskie wieku XIX w Królestwie, na Litwie i Rusi oraz na emigracji. Zarys bibliograficzno-historyczny*, Warszawa 1911. Ważniejsze opracowania wybranych typów prasy: J. Myśliński: *Polska prasa socjalistyczna w okresie zaborów*, Warszawa 1982; U. Jakubowska: *Prasa Narodowej Demokracji w dobie zaborów*, Warszawa 1988; Z. Kmiecik: *Prasa polska w rewolucji 1905-1907*, Warszawa 1980; *Z dziejów polskiej prasy robotniczej 1879-1948*. Pod red. J. Myślińskiego i A. Ślisza, Warszawa 1983. Wybrane prace na temat prawa prasowego: B. Szyndler: *Dzieje cenzury w Polsce do 1918 roku*, Kraków 1993; *Granice wolności słowa*. Pod red. G. Miernika, Kielce 1999. Opracowania dotyczące węższych okresów lub obszarów podano w przypisach do odpowiednich rozdziałów. Wyczerpujący wykaz publikacji zob.: A. Notkowski: *Bibliografia (1661-1858/1878)*, [w:] *Prasa polska w latach 1661-1864...* op. cit. s. 356-379; Tenże: *Bibliografia*, [w:] *Prasa polska w latach 1664-1818...* op. cit. s. 292-319; A. Garlicka: *Przegląd opracowań historii prasy polskiej [do 1960 r.]*, Warszawa 1961; nast. *Polska Bibliografia Adnotowana Wiedzy o Środkach Masowego Komunikowania za rok...* [1965-1987]. Pod red. S. Dzikiego, Kraków, 1969-1989; nast. W. M. Kolasa, J. Jarowiecki: *Polska bibliografia prasoznawcza 1996-2001*, Kraków 2005.

⁴ Wykaz alfabetyczny omówionych gazet (pominięto daty okresowych przerw wydawniczych i inf. o przejściowych zmianach tytułu, zastosowano ujednoliconą, współczesną pisownię tytułów): „Czas” (Kraków; 1849-1939); „Dziennik Bydgoski” (1908-1939); „Dziennik Górnośląski” (Piekary Śląskie; 1848-1849); „Dziennik Kujawski” (Inowrocław; 1893-1939); „Dziennik Kujawski” (Włocławek; 1910-1914); „Dziennik Lwowski” (1867-1869); „Dziennik Łódzki” (1884-1892); „Dziennik Narodowy” (Lwów; 1848); „Dziennik Patriotycznych Polityków” (Lwów; 1792-1798); „Dziennik Polski” (Lwów; 1861-1862); „Dziennik Polski” (Lwów; 1869-1916); „Dziennik Polski” (Poznań; 1849-1850); „Dziennik Powszechny” (Warszawa; 1831-1837); „Dziennik Powszechny” (Warszawa; 1861-1864); „Dziennik Powszechny Krajowy” (Warszawa; 1828-1931); „Dziennik Poznański” (1859-1939); „Dziennik Śląski” (Bytom; 1898-1922); „Dziennik Tygodniowy Departamentu Bydgoskiego” (1811-1815); „Dziennik Warszawski” (1851-1856); „Dziennik Warszawski” (1864-1875); „Dziennik Wileński” (1906-1907); „Echa Kieleckie” (1906-1907); „Gazeta 2 Grosze” (Wilno; 1910-1911); „Gazeta Bydgoska” (1810); „Gazeta Codzienna” (Lwów; 1908-1939); „Gazeta Codzienna” (Warszawa; 1831-1861); „Gazeta Codzienna” (Wilno; 1911-1914); „Gazeta Codzienna Narodowa i Obca” (Warszawa; 1818-1819); „Gazeta Częstochowska” (1909-1918); „Gazeta Gdańska” (1891-1939); „Gazeta Górnośląska” (Bytom; 1874-1884); „Gazeta Grudziądzka” (1894-1939); „Gazeta Handlowa” (Warszawa; 1864-1905); „Gazeta Kaliska” (Kalisz; 1893-1939); „Gazeta Kielecka” (1870-1939); „Gazeta Korrespondenta Warszawskiego i Zagranicznego” (Warszawa; 1797-1830); „Gazeta Krajowa” (Warszawa; 1794); „Gazeta Krakowska” (1796-1849); „Gazeta Kujawska” (Włocławek; 1906-1913); „Gazeta Lecka” (Giżycko; 1875-1892); „Gazeta Lubelska” (1876-1905, 1910-1911); „Gazeta Ludowa” (Ełk; 1896-1902); „Gazeta Lwowska” (1811-1939); „Gazeta Narodowa” (Lwów; 1848, 1862-1915); „Gazeta Narodowa i Obca” (Warszawa; 1791-1792); „Gazeta Olsztyńska” (1886-1939); „Gazeta Opolska” (1890-1921); „Gazeta Polska” (Poznań; 1848-1850); „Gazeta Polska” (Warszawa; 1826-1831); „Gazeta Polska” (Warszawa; 1861-1907); „Gazeta Południowo Pruska” (Poznań; 1794-1806); „Gazeta Poranna” (Lwów; 1910-1935); „Gazeta Poranna” (Warszawa; 1837-1841); „Gazeta Poranna 2 Grosze” (Warszawa; 1912-1925); „Gazeta Powstania Polski” (Warszawa; 1794); „Gazeta Powszechna” (Lwów; 1848); „Gazeta Poznańska” (1806-1815); „Gazeta Radomska” (1884-1917); „Gazeta Rządowa” (Warszawa; 1794); „Gazeta Rządowa Królestwa Polskiego” (Warszawa; 1838-1861); „Gazeta Toruńska” (1867-1921); „Gazeta Warszawska” (1774-1935); „Gazeta Warszawska Patriotyczna” (1794); „Gazeta Wieczorna” (Lwów; 1910-1935); „Gazeta Wielkiego Księstwa Poznańskiego” (1815-1865); „Gazeta Wolna Warszawska” (1794); „Głos” (Lwów; 1860-1861); „Głos” (Lwów; 1907-1912); „Głos Narodu” (Kraków; 1893-1939); „Głos Śląski” (Gliwice; 1903-1921); „Goniec” (Lwów; 1908-1912); „Goniec Codzienny” (Wilno; 1910-1911); „Goniec Częstochowski” (1906-1939); „Goniec Krakowski” (1828-1831); „Goniec Lubelski (1905-1906); „Goniec Łódzki” (1898-1906); „Goniec Polski” (Lwów; 1907-1908); „Goniec Polski” (Poznań; 1850-1851); „Goniec Poranny” (Warszawa; 1901-1918); „Goniec Wieczorny” (Warszawa; 1901-1918); „Goniec Wielkopolski” (Poznań; 1877-1932); „Goniec Wileński” (1908-1910); „Górnoślązak” (Katowice; 1901-1933); „Ilustrowany Kurier Codzienny” (1910-1939); „Iskra” (Sosnowiec; 1910-1919); „Jutrzenka” (Kraków; 1848-1849); „Kaliszanin” (Kalisz; 1870-

które w dalszej części referatu zostaną szczegółowo zaprezentowane na tle rozwoju polskiej prasy do 1914 roku. Wśród analizowanych pism dominuje prasa wydawana w Warszawie (46 tytułów), liczną reprezentację mają też inne miasta o ambicjach metropolitalnych: Lwów (23), Kraków (16), Poznań (13), Wilno (9); w pozostałych ośrodkach razem drukowano do 1914 r. – 40 znaczących gazet.

Gazety ulotne

Zgodni jesteśmy, że pierwszą formą upowszechniania informacji w postaci drukowanej były nieperiodyczne gazety ulotne, wydawane z okazji różnych wydarzeń mogących budzić powszechne zainteresowanie. Ale ta naprawdę stały i systematyczny dopływ informacji społeczeństwu Rzeczypospolitej zapewniły dopiero gazety, pisma codzienne, bowiem przy gazetach ulotnych mieliśmy do czynienia z okazjonalnym raczej sposobem zaspokajania ciekawości. Do tej grupy gazet informacyjnych można by z dużym zastrzeżeniem wliczyć „Pocztę Królewiecką”, która zaczęła ukazywać się od 6 sierpnia 1718 r. jako typowa gazeta informacyjna, przynosząca wiadomości nie tylko z obszaru Rzeczypospolitej, ale z całej Europy (te ostatnie stanowiły przedruki z gazet wiedeńskich i hamburskich). Jej wydawcą był właściciel drukarni w Królewcu J. D. Cenker, ale inicjatywa ponoć od pastora protestanckiego J. Rekucia. Ukazywać zaczęła się raz w tygodniu, ale w połowie 1719 r. zapowiadano wydawanie jej dwa razy w tygodniu⁵.

1892); „Katolik” (Chełmno; 1868-1931); „Korrespondent Krajowy i Zagraniczny” (Warszawa; 1792-1793); „Korrespondent Narodowy i Zagraniczny” (Warszawa; 1794-1796); „Korrespondent Warszawski” (Warszawa; 1831-1834); „Kraj” (Kraków; 1869-1874); „Krakus” (Kraków; 1822-1823); „Kronika Codzienna” (Kraków; 1823); „Kronika Wiadomości Krajowych i Zagranicznych” (Warszawa; 1856-1860); „Kurier Codzienny” (Warszawa; 1965-1905); „Kurier Litewski” (Grodno; 1796-1840); „Kurier Litewski” (Wilno; 1760-1764); „Kurier Litewski” (Wilno; 1905-1915); „Kurier Lubelski” (1865-1878); „Kurier Lwowski” (1883-1926); „Kurier Łódzki” (1906-1911); „Kurier Polski” (Warszawa; 1729-1760); „Kurier Polski” (Warszawa; 1829-1931); „Kurier Polski” (Warszawa; 1898-1939); „Kurier Poranny” (Warszawa; 1881-1939); „Kurier Poznański” (1872-1939); „Kurier Śląski” (Katowice; 1907-1922); „Kurier Warszawski” (1761-1764); „Kurier Warszawski” (1821-1939); „Kurier Wileński” (1841-1864); „Kurier Wileński” (1910-1911); „Kurier Zagłębia” (Sosnowiec; 1907-1922); „Merkury” (Warszawa; 1830-1831); „Monitor Warszawski” (1824-1828); „Naprzód” (Kraków; 1892-1939); „Nowa Gazeta” (Warszawa; 1906-1918); „Nowa Reforma” (Kraków; 1882-1928); „Nowiny” (Kraków; 1905-1914); „Nowiny” (Warszawa; 1877-1883); „Nowiny dla Wszystkich” (Kraków; 1903-1905); „Nowiny Raciborskie” (Racibórz; 1889-1921); „Nowy Kurier Łódzki” (1911-1918); „Orędownik” (Poznań; 1871-1922); „Orzeł Biały” (Warszawa; 1819-1820); „Polak” (Katowice; 1905-1926); „Polak-Katolik” (Lublin; 1906-1929); „Polska” (Lwów; 1848-1849); „Postęp” (Lwów; 1848); „Przedświt” (Lwów; 1901-1903); „Przegląd Polityczny, Społeczny i Literacki” (Lwów; 1885-1914); „Pszczółka Krakowska” (1819-1823); „Rozwój” (Łódź; 1897-1914); „Ruch Katolicki” (Lwów; 1897-1901); „Słowo” (Warszawa; 1882-1914); „Słowo Polskie” (Lwów; 1895-1934); „Uprzywilejowane Wiadomości z Cudzych Krajów” (Warszawa; 1729-1760); „Wiadomości Handlowe” (Warszawa; 1830); „Wiadomości Warszawskie” (1765-1774); „Wiarus” (Poznań; 1849-1850); „Wiek” (Warszawa; 1873-1898); „Wiek Dwudziesty” (Lwów; 1901-1902); „Wiek Ilustrowany” (Warszawa; 1899-1906); „Wiek Nowy” (Lwów; 1900-1939); „Wielkopolanin” (Poznań; 1848-1850); „Wielkopolanin” (Poznań; 1883-1939); „Wieści Poznańskie” (1851-1852).

⁵ J. Łojek: *Prasa polska w latach 1661-1831*, [w:] *Prasa polska w latach 1661-1864...* op. cit.; Tenże: „Pocztą Królewiecką” Jana Dawida Cenkiery, „Kwartalnik Prasoznawczy” 1957, nr 3; J. Lankau: *Prasa staropolska*

Gazety polskie do 1795 roku ⁶

W XVIII wieku w Polsce istniał system koncesyjny, monopolistyczny. Przywilej prasowy otrzymał zakon pijarów. Korzystając z tego przywileju J. Naumański zaczął wydawać pierwszą stałą gazetę informacyjną. Początkowo były dwa tygodniki: „Nowiny Polskie” (od 4 I 1729), zawierający wiadomości krajowe oraz „Relata Refero” (od 8 I 1729), drukujący doniesienia z zagranicy. Po kilku miesiącach nazwa periodyku w tych dwu odmianach została zmieniona na „**Kurier Polski**” (21 XII 1729) oraz na „**Uprzywilejowane Wiadomości z Cudzych Krajów**” (I 1730). Nakłady prawdopodobnie sięgały ok. 1000 egz.; rozpowszechniane były nie tylko w Warszawie, ale też dzięki poczcie, w środę i sobotę docierały do różnych miast na prowincji. Warto dodać, że „Kurier Polski” drukował bieżące informacje, przede wszystkim krajowe w przeciwieństwie do innych gazet europejskich, które koncentrowały się na doniesieniach zagranicznych. Z tego względu „Kurier Polski” J. Naumańskiego należy postrzegać jako ważne źródło historyczne do dziejów XVIII w. W 1736 r. pijarzy stracili przywilej prasowy⁷, który przeszedł w ręce jezuitów, nowymi redaktorami „Kuriera” byli kolejno M. Ławisz (do 1760), a następnie F. Bohomolec. Ten ostatni istotnie zreorganizował pismo. W latach 1761-1764 drukowano na przemian w soboty „Kurier” (ukazywał się pod zmienionym tytułem „**Kurier Warszawski**”), a we środy „Wiadomości Uprzywilejowane Warszawskie”, zaś od początku 1765 do 1774 r. drukowano je pod jednym tytułem „**Wiadomości Warszawskie**”⁸. Po kasacie zakonu jezuitów w 1773 r. dożywotnie prawo wyłączności na wydawanie prasy informacyjnej zyskał ks. S. Łuski, który od stycznia 1774 został wydawcą i redaktorem powstałej na gruzach jezuickiego pisma „**Gazety Warszawskiej**”, którą prowadził do końca życia (1793). W tym okresie pismo drukowano 2 razy w tygodniu (sobota, środa), drukując nakład 500-1500 egz. Łamy gazety wypełniły doniesienia krajowe, zaś serwis zagraniczny nie ustępował czołowym gazetom europejskim. Redaktor w poglądach zaangażowany był po stronie sił konserwatywnych. Wyraz tego często dawał na łamach gazety: atakował filozofów oświecenia, występował

na tle rozwoju prasy w Europie 1513-1729. Kraków 1960; D. Hombek: *Prasa i czasopisma polskie XVIII wieku w perspektywie bibliologicznej*, Kraków 2001.

⁶ Ważniejsze opracowania: J. Łojek: *Prasa polska w latach 1661-1831...* op. cit. s. 18-45, 53-59; J. Łojek: *Dziennikarze i prasa w Warszawie w XVIII wieku*, Warszawa 1960; J. Łojek: „Gazeta Warszawska” księdza Łuskiny (1774-1793), Warszawa 1959; W. Giełżyński: *Prasa warszawska 1661-1914*, Warszawa 1962; M. Tyrowicz: *Prasa Galicji i Rzeczypospolitej Krakowskiej 1772-1850*, Kraków 1979; I. Łossowska-Zaporowska: *„Korespondent Warszawski” w latach 1792-1796. Zarys monograficzny*, Warszawa 1969; 250 lat „Kuriera Polskiego”. Pod red. W. Sachsa, Warszawa 1983.

⁷ Od tej pory wydawali tylko dwa pisma: „Gazette de Varsovie” (1758-1794) i „Warschauer Zeitung” (1757-1763).

⁸ W. Gramatowski: *Franciszek Bohomolec – wydawca, prefekt drukarni i redaktor „Wiadomości Warszawskich”*, „Roczniki Biblioteczne” T. 14 (1970), nr 3/4.

przeciwko laicyzacji społeczeństwa, zwalczał masonerię, popierając jednocześnie politykę prorosyjską (wielbiciel Katarzyny II) i walcząc z Sejmem Czteroletnim (zwoleńnik Targowicy). Rok po śmierci Łuskiny „Gazeta” zmieniła tytuł na „**Gazeta Krajowa**”, następnie „**Gazeta Wolna Warszawska**” stając się organem twórców powstania kościuszkowskiego⁹. Osobno należy odnotować drukowany od 1791 r. dwa razy w tygodniu organ stronnictwa reform „**Gazetę Narodową i Obcą**” (red. J. U. Niemcewicz, T. Mostowski i J. Weysenhoff), która broniła uchwał Konstytucji 3 maja i została zamknięta przez władze Targowicy w 1792 r. z Innych tytułów trwałą pozycję zaskarbił sobie też wydawany 3 razy w tyg. przez K. Malinowskiego „**Korrespondent Krajowy i Zagraniczny**”¹⁰ (1792-1793). Prasa w tym okresie rozwijała się nie tylko w Koronie; na uwagę zasługuje bowiem jezuicki „**Kurier Litewski**” wydawany w Wilnie w latach 1760-1764.

Podczas powstania kościuszkowskiego wśród kilku tytułów obozu reform, poza wspomnianą „Gazetą Wolną Warszawską” na uwagę zasługują: „**Gazeta Powstania Polski**” pod redakcją T. Podleckiego ukazująca się trzy razy w tygodniu, „**Gazeta Obywatelska i Patriotyczna Warszawska**”¹¹ pod red. ks. J. Meiera (2 razy w tyg.), a nade wszystko pierwsze pismo codzienne „**Gazeta Rządowa**”, której redaktorami byli F. K. Dmochowski i ks. F. K. Siarczyński.

Gazety polskie w latach 1795–1815¹²

Po upadku powstania rozwój prasy uległ zahamowaniu. W 1794 r. ukazywały się w Warszawie tylko dwie gazety: „**Gazeta Warszawska**” (A. Lesznowskiego) i „**Korrespondent Narodowy i Zagraniczny**”¹³ (K. Malinowskiego), które toczyły między sobą zawzięte spory. Nakłady tych gazet były skromne i wahały się od 500 do 800 egz. Zauważyć trzeba, że przez niemal cały okres zaborów na terenach zależnych od Rosji dominowała prasa Warszawy. W innych zaborach rozwój prasy tuż po rozbiorach miał charakter ledwie śladowy. Sięgnijmy do przykładów, np. wydawany w Grodnie, następnie w Wilnie „**Kurier Litewski**” (1796-1840) założony w przez T. Włodka, czy wydawana przez J. Maja „**Gazeta Krakowska**” (1796-1849), która stała się głównym dziennikiem

⁹ J. Łojek: „Gazeta Warszawska” księdza Łuskiny... op. cit.

¹⁰ Kilka odmian tyt.: „Korrespondent Kraiowy y Zagraniczny”, „Korespondent Warszawski i Zagraniczny” i in.

¹¹ Inna forma: „Gazeta Warszawska Patriotyczna” (1794).

¹² Ważniejsze opracowania: J. Łojek: *Prasa polska w latach 1661-1831*...op. cit. s. 60-69; W. Giełżyński: *Prasa warszawska 1661-1914*... op. cit.; K. Ossowski: *Prasa Księstwa Warszawskiego*, Warszawa 2004; A. Słomkowska: *Prasa rządowa Księstwa Warszawskiego i Królestwa Polskiego 1807-1838*, Warszawa 1969.

¹³ Poprz. „Korrespondent Warszawski...” (1792-1793), nast. „Gazeta Korespondenta Warszawskiego i Zagranicznego” (1797-1830).

informacyjnym Galicji¹⁴. Pismo Maja cieszyło się znacznym powodzeniem, wyróżniając się na tle prasy polskiej zarówno bogatym serwisem informacyjnym, jak i drukiem treści literackich. Dzieje lwowskich gazet rozpoczyna należący do W. Dzieduszyckiego „**Dziennik Patriotycznych Polityków**” (1792-1798) drukowany 2, potem 6 razy tyg., który okazał się jednak nietrwały. Dopiero rok 1811 przyniósł długowieczną „**Gazetę Lwowską**” (do 1939), drukowaną 3-4 razy w tygodniu, gdzie obok obwieszczeń rządowych publikowano wiadomości z kraju i zagranicy. W Poznaniu na szczególną uwagę zasługuje wydawana od 1806 roku „**Gazeta Poznańska**” (do 1815) pod redakcją I. S. Raabskiego (miała też odpowiednik w języku niemieckim „Posener Zeitung” pod red. J. S. Kaulfussa, jej dwujęzyczny charakter utrzymał się przez cały okres napoleoński). Gazeta ta powstała z przekształcenia drukowanej w latach 1794-1806 „**Gazety Południowo Pruskiej**” (wersja niem. „Südpreuussische Zeitung”), zaś po likwidacji w 1815 dała początek „**Gazecie Wielkiego Księstwa Poznańskiego**” (do 1865, wersja niem. „Zeitung des Grossherzogthums Posen”). Z innych inicjatyw z terenu zaboru pruskiego warto odnotować trzy krótkotrwałe inicjatywy bydgoskie: „**Dziennik Doniesień Rządowych i Prywatnych Departamentu Bydgoskiego**” (1808-1809); „**Gazeta Bydgoska**” (1810, wersja niem. „Bromberger Zeitung”) oraz „**Dziennik Tygodniowy Departamentu Bydgoskiego**” (1811-1812). Warto dodać, że od 1806 r. charakterystyczną cechą prasy tego okresu jest wszechobecny kult Napoleona, z którym polskie społeczeństwo łączyło nadzieje na samodzielny, niepodległy byt. Z drugiej strony na prasie tego okresu ciążyły ograniczenia ścisłej kontroli cenzorskiej¹⁵.

Gazety w Królestwie Polskim i na ziemiach zaboru rosyjskiego 1815–1830¹⁶

W latach 1815-1830, tj. w okresie konstytucyjnego Królestwa Polskiego nastąpił intensywny rozwój prasy, bibliografie odnotowują 156 tytułów, a wśród nich aż 29 gazet informacyjnych w języku polskim. Przez niemal cały okres zaborów na terenach zależnych od Rosji absolutnie dominowała prasa Warszawy. W samej tylko Warszawie w 1830 r.

¹⁴ W. Bieńkowski: *Jan Maj – założyciel i pierwszy redaktor „Gazety Krakowskiej” w latach 1796-1831*, „Prasa Współczesna i Dawna” 1959, nr 1/2.

¹⁵ Szerzej: A. Słomkowska: *Prasa rządowa Księstwa Warszawskiego ...* op. cit.; T. Łepkowski: *Propaganda napoleońska w Księstwie Warszawskim*, „Przegląd Historyczny” 1962, nr 1.

¹⁶ Ważniejsze opracowania: J. Łojek: *Prasa polska w latach 1661-1831...* op. cit. s. 69-81; W. Giełżyński: *Prasa warszawska 1661-1914...* op. cit.; A. Słomkowska: *Prasa rządowa Księstwa Warszawskiego...* op. cit.; J. Łojek: *Studia nad prasą i opinią publiczną w Królestwie Polskim 1815–1830*, Warszawa 1966; N. Gąsiorowska: *Wolność druku w Królestwie Kongresowym 1815-1830*, Warszawa 1916; Z. Anculewicz: „*Kurier Warszawski*” w latach 1821-1868, Olsztyn 1997; W. Pusz: *„Nowy Parnas” przedromantycznej Warszawy. Bruno Kiciński i grono jego współpracowników*, Wrocław 1979; J. J. Lipski: *Warszawscy „Pustelnicy” i „Bywalscy”*. T. 1, *Felietoniści i kronikarze 1818-1899*, Warszawa 1973; A. Słomkowska: *Dziennikarze warszawscy. Szkice z XIX wieku*, Warszawa 1974.

ukazywało się 7 dzienników drukujących łączny roczny nakład 2,2 mln egz.¹⁷ Zapewne sprzyjała temu liberalna konstytucja nadana przez Aleksandra I, gwarantująca wolność słowa, która jednak w reakcyjnych sferach rządowych Królestwa nie była przestrzegana, stąd po kilku latach przywrócono cenzurę prewencyjną¹⁸.

Na rynku prasowym Warszawy główne miejsce zajmowały dwa stare dzienniki informacyjne „Gazeta Warszawska” i „Gazeta Korrespondenta Warszawskiego i Zagranicznego”. Obok nich sytuowała się „Gazeta Codzienna Narodowa i Obca”, „Orzeł Biały”, „Kurier Warszawski”, „Monitor Warszawski”, „Powszechny Dziennik Krajowy”, „Gazeta Polska”, „Kurier Polski” i „Wiadomości Handlowe”. Najstarszą była opisana już **„Gazeta Warszawska”**, która zaczęła się ukazywać 5 stycznia 1774 r. na mocy przywileju nadanego ks. S. Łuskinie. Po jego śmierci pismo prowadził T. Włodek, zaś po upadku powstania kościuszkowskiego „Gazeta Warszawska” wznowiona została przez A. Lesznowskiego, który pozostawał w sporze z T. Włodkiem. Mimo perturbacji „Gazeta” w 1796 r. znalazła się w rękach rodziny Lesznowskich i pozostała ich własnością do 1906 r. Początkowo redaktorem był A. Lesznowski, który nadał jej konserwatywny i lojalistyczny charakter, zwalczając prasę liberalną Królestwa. Gazeta była z różnych względów atrakcyjna, zarówno ze względu na ciekawą publicystykę kulturalną (np. recenzje teatralne Towarzystwa Iksów), jak i na aktualność, gdyż ukazywała się siedem razy w tygodniu. W październiku 1797 r. pojawiła się w Warszawie wydawana przez spółkę dziennikarską pod redakcją ks. K. Malinowskiego **„Gazeta Korrespondenta Warszawskiego i Zagranicznego”** (do 1830), która wcześniej ukazywała się jako „Korespondent Krajowy i Zagraniczny” (1794-1796). Było to konkurencyjne pismo wobec „Gazety” Lesznowskiego, która procesowała się wówczas o monopol prasowy. Pismo miało charakter patriotyczny; dominowały informacje zagraniczne, obwieszczenia urzędowe i ogłoszenia prywatne. W 1818 w Warszawie zaczęła się ukazywać **„Gazeta Codzienna Narodowa i Obca”** (6 razy w tygodniu), szybko zyskując z miejsca przewagę nad innymi tytułami. Wydawcą i redaktorem został B. Kiciński, związany ze środowiskiem wolnomularskim i postępowej młodzieży warszawskiej, wyznawca idei liberalnych. Wraz z T. Morawskim redagowali „Gazetę” na wysokim poziomie; z wolna zwiększał się jej nakład, osiągając 1600 egz.; drukowano wiadomości z kraju i zagranicy, wiele miejsca poświęcając zagadnieniom wolności druku i praw obywatelskich. Krytyczna postawa wobec władz spowodowała przywrócenie cenzury prewencyjnej, a następnie pismo zlikwidowano (VI 1819 r.). Powodem likwidacji była publikacja artykułu „O nadużyciach

¹⁷ J. Łojek: *Prasa polska w latach 1661-1831...* op. cit. s. 70-71

¹⁸ W. Caban: *Cenzura w Królestwie Polskim w latach 1815-1915*, [w:] *Granice wolności słowa ...* op. cit. s. 8-9.

policii w państwie konstytucyjnym”. W jej miejsce B. Kiciński wraz z T. Morawskim kilka miesięcy później założyli „**Orla Białego**”, który ukazywał się 3 razy w tygodniu. Politycznie zbliżony był do „Gazety Codziennej...”, na łamach pisma pojawiały się treści podtrzymujące tradycje patriotyczne, idee liberalne, krytyczne oceny pod adresem władz, co wywoływało liczne działania cenzorskie i likwidację pisma z końcem września 1820 r.¹⁹ Ostatecznie w 1821 Kiciński założył „**Kuriera Warszawskiego**”, który okazał się inicjatywą trwałą (do 1939 r.). W 1826 r. ukazał się w Warszawie dziennik założony przez K. Bronikowskiego i M. Mochnackiego „**Gazeta Polska**” – „codzienna gazeta polityczna i literacka”. Podczas powstania listopadowego pismo zajmowało stanowisko umiarkowanie demokratyczne, zaś po jego upadku (od 29 IX 1831) zmieniło tytuł na „Gazeta Codzienna Krajowa i Obca” (po 26 numerach po tytule „**Gazeta Codzienna**”, istniała do 1861 r.), którą kolejno redagowali D. Dzierzoyński, A. Kamiński i in.²⁰ W sytuacji, w której rozwijała się prasa niezależna, główny cenzor Królestwa Polskiego J. K. Szaniawski doprowadził do utworzenia dziennika informacyjnego finansowanego i kontrolowanego przez Komisję Rządową Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego; w 1824 r. powstał „**Monitor Warszawski**”, którego redaktorem został A. T. Chłędowski. Ukazywał się 2-5 razy w tygodniowo. Zawierał najczęściej przedruki z prasy zagranicznej konserwatywnej, rozprawiającej się z ruchami liberalnymi, co zniechęcało czytelników, nakład mała i ostatecznie w 1828 r. pismo zostało zlikwidowane, a jego miejsce zajął „**Powszechny Dziennik Krajowy**” (1828-1831)²¹ pod tą samą redakcją. Zmieniła się jednak zawartość treściowa: zmalała część urzędowa na rzecz licznych informacji politycznych, kulturalnych, gospodarczych. Wokół pisma skupili się młodzi literaci propagujący program romantyzmu, występując przeciwko ideom oświecenia i klasycyzmowi. Podobne poglądy wyrażano też na łamach wzmiankowanej „Gazet Polskiej” założonej w grudniu 1826 r., której wydawcą od 1835 r. i redaktorem był T. Gąbka; współpracowali z nim m.in. M. Mochnacki, J. N. Janowski, patronujący liberalnym i patriotycznym ruchom politycznym. Te nazwiska prowadzą do kolejnego dziennika – „**Kuriera Polskiego**” (1829-1831), powstałego w grudniu 1829 r.; pisał w nim m.in. M. Mochnacki, A. Cichocki, K. Bronikowski. „Kurier” cieszył się dużym powodzeniem i wszedł do historii jako trybuna romantyków w polemikach z klasykami. Oddzielne miejsce zajmowała gazeta informacyjna wydawana w 1830 r. nakładem Banku Polskiego – „**Wiadomości Handlowe**” (nast. „**Merkury**” 1830-1831). Ukazujący się 3 razy tygodniowo

¹⁹ J. Łojek: *Prasa polska w latach 1661-1831...* op. cit. s. 75-76.

²⁰ Szerzej. W. Giełżyński: *Prasa warszawska...* op. cit.

²¹ W l. 1830-1831 pt. „Dziennik Powszechny Krajowy”.

prowadziła rozbudowany dział informacji zagranicznych politycznych i handlowych. Był to okres poprzedzający wybuch powstania, stąd waga wiadomości zagranicznych. Większość krajów europejskich przeżywała wówczas nastroje rewolucyjne, wrzenie społeczne, konflikty polityczne; informacje docierające do Polaków budziły nadzieje na powodzenie wystąpienia powstańczego.

Poza Warszawą prasę wydawano w tym czasie jedynie w Wilnie, który był drugim co do wielkości polskim ośrodkiem życia kulturalnego i naukowego. Ukazywał się tu nadal „**Kurier Litewski**” (1796-1840) oraz liczne tygodniki i miesięczniki oraz gazety informacyjne w języku rosyjskim.

Gazety Królestwa Polskiego i ziem litewsko-ruskich w latach 1832-1864 ²²

W okresie międzypowstaniowym w Królestwie Polskim i na ziemiach litewsko-ruskich ukazywało się 185 tytułów, co stanowiło 39,6% wszystkich zarejestrowanych przez „Bibliografię prasy polskiej 1832-1864” tytułów (476)²³, zatem w porównaniu z latami 1815-1830, liczba gazet znacznie się pomniejszyła; wcześniej wskaźnik ów wynosił 71,7% w stosunku do całości (156). Najwięcej tytułów ukazywało się w Warszawie (130), Wilnie (22) i Petersburgu. Niekorzystne zmiany nastąpiły w prasie ogólnoinformacyjnej: spośród 22 tytułów ukazujących się przed powstaniem i podczas zrywu listopadowego pozostały tylko trzy dzienniki: tradycyjnie już „Gazeta Warszawska” i „Kurier Warszawski”²⁴ oraz urzędowy „Powszechny Dziennik Krajowy”. Dawną „Gazetę Polską” zastąpiła „Gazeta Codzienna”, a miejsce „Gazety Korespondenta Warszawskiego i Zagranicznego” zajął „**Korespondent Warszawski**” (1831-1834). Na obszarze Królestwa Polskiego dziennik informacyjne ukazywały się tylko w Warszawie, zaprzestano drukować nieliczne pisma lokalne. Zachowane i nowo powstałe dzienniki redagowane były mimo ograniczeń cenzury i opuszczania kraju przez wielu utalentowanych publicystów i doświadczonych dziennikarzy. „Gazeta Warszawska” nadal była własnością rodziny Lesznowskich, zmienili się tylko redaktorzy naczelni (kolejno byli nimi: J. Wilkoszewski, J. N. Krupski, F. Gworecki, A.

²² Ważniejsze opracowania: E. Tomaszewski: *Prasa Królestwa Polskiego i ziem litewsko-ruskich okresu międzypowstaniowego (1832-1864)*, [w:] *Prasa polska w latach 1661-1864...* op. cit. s. 110-150; W. Giełżyński: *Prasa warszawska 1661-1914...* op. cit.; A. Słomkowska: *Prasa rządowa Księstwa Warszawskiego...* op. cit.; E. Tomaszewski: *Kształtowanie się kapitalistycznych przedsiębiorstw prasowych w Warszawie 1851-1860*, Warszawa 1968; Z. Anculewicz: „*Kurier Warszawski*” w latach 1821-1868... op. cit.; J. J. Lipski: *Warszawscy "Pustelnicy" i "Bywalscy"*. T. 1... op. cit.; A. Ślisz: *Henryk Rzewuski. Życie i poglądy*, Warszawa 1986.

²³ E. Tomaszewski: *Prasa Królestwa Polskiego i ziem litewsko-ruskich...* op. cit. s. 110-111, 115; B. Korczak: *Bibliografia prasy polskiej 1832-1864*, Warszawa, 1968.

²⁴ *Kurjer Warszawski. Książka jubileuszowa ozdobiona 247 rysunkami w tekście (1821-1896)*. Warszawa 1896; Z. Anculewicz: „*Kurier Warszawski*” w latach 1821-1868... op. cit.

Lesznowski), przeżywała upadki i wzloty, co przekładało się na stale różnicujące się ilości prenumeratorów i wielkości nakładu. **„Kurier Warszawski”** był nadal redagowany przez L. A. Dmuszewskiego, cieszył się niesłabnącą popularnością. Dominowały w nim wiadomości miejscowe, często sensacyjne, zawartość literacka była dostosowana do mniej wyrobionego czytelnika. Urzędowy **„Dziennik Powszechny”** (1831-1837)²⁵ stał się własnością rodziny T. A. Chłedowskiego; wszelako zmiana redaktorów, którzy narazili się władzom Królestwa i publikacja materiałów sprzecznych z polityką rosyjską doprowadziła w 1837 r. do zamknięcia dziennika. Na jego miejsce powołano do życia w 1837 r. **„Gazetę Poranną”** (ukazywała się do 1841 r.)²⁶, której wydawcami byli A. Dobek i H. Skimborowicz, a w składzie redakcji znaleźli się też A. Szabrański oraz L. Pietrusiński (niektórzy związani z poprzednim tytułem dziennika). Redaktorzy „Gazety Porannej” nadawali jej ton liberalny, zmieniając jej dotychczasowy charakter; znikła część urzędowa i obwieszczenia władz lokalnych. Te drukowano w nowo powołanej przez władze w styczniu 1838 r. dwujęzycznej **„Gazecie Rządowej Królestwa Polskiego”** (do 1861), a następnie w **„Dzienniku Powszechnym”** (1861-1864).

W latach czterdziestych pojawiły się w Warszawie efemeryczne pisma codzienne: na początku 1842 r. uruchomiono „Gazetę Powszechną” wydawaną przez K. Wittego. Ten sam wydawca w kwietniu 1843 r. podjął się próby edycji kolejnego periodyku codziennego pt. „Dziennik Krajowy” – po kilku miesiącach pismo zawieszono. Nowa sytuacja zarysowała się dopiero w latach pięćdziesiątych XIX wieku. wydarzeniem stało się wydanie **„Dziennika Warszawskiego”** (1851-1856)²⁷ przez H. Rzewuskiego, znanego z aktywnej działalności na ziemiach litewsko-ruskich w środowisku lojalistyczno-konserwatywnym związanym z „Tygodnikiem Petersburskim” (1830-1858). Rzewuski dzięki swym powiązaniom z władzami rosyjskimi, a szczególnie z namiestnikiem Królestwa Polskiego, uzyskał zgodę na wydawanie dziennika o charakterze konserwatywnym. „Dziennik” przyjęty został z zainteresowaniem dzięki rozległej zawartości tematycznej i wysokiemu poziomowi publikacji; drukował dużo wiadomości z życia społeczno-kulturalnego i gospodarczego kraju, rozbudowany dział „Rozmaitości” zapewniał licznych abonentów. Znaczenie też miał sam skład redakcji, w której znaleźli się kompetentni dziennikarze, m.in. A. Wilkoński, J. Bartoszewicz, W. Szymanowski, J. B. Wagner, K. Waliogórski, J. Korzeniowski, K. W. Wójcicki i in. W latach 50. XIX w. zachodziły w dziennikarstwie doniosłe zmiany; Warszawa stała się świadkiem

²⁵ Poprz. jako: „Dziennik Powszechny Krajowy”, „Dziennik Powszechny Krajowy” (1828-1931)

²⁶ W 1841 r. H. Skimbrowicz zmienił tytuł „Gazety Porannej” na „Czas” (1841)

²⁷ W latach 1856-1860 losy pisma kontynuował dziennik „Kronika Wiadomości Krajowych i Zagranicznych” (Warszawa; 1856-1860).

działań dwu konkurencyjnych pism codziennych „Dziennika Warszawskiego” i „Gazety Warszawskiej”. Tej ostatniej Lesznowski zapewnił współpracę znanych pisarzy, m.in.: J. I. Kraszewskiego, J. Korzeniowskiego, J. Kaczkowskiego; wykorzystano nowe techniki drukarskie, uregulowano kwestie honorariów autorskich, w efekcie wzrosła poczytność i zasięg oddziaływania. Do konkurencyjnego działania włączyła się też wzmiankowana wcześniej „Gazeta Codzienna”, która od 1850 r. przeszła w ręce E. Miaskowskiego. Jej redakcję tworzyli: J. K. Gregorowicz, J. Pracki i F. H. Lestwan. Podobnie jak konkurencja, dziennik do współpracy pozyskał znanych krytyków i publicystów: W. A. Maciejowskiego, F. Skarbka, J. Korzeniowskiego, J. I. Kraszewskiego, K. Koźmiana, E. Odyńca i in. W 1853 r. „Gazetę” od Miaskowskiego odkupił A. Przeździecki, następnie A. Niewiarowski, który podniósł nieco poziom pisma, ale nie poprawił jego kondycji finansowej. Ostatecznie w 1859 r. odsprzedał gazetę L. Kronenbergowi, który powierzył stanowisko red. J. I. Kraszewskiemu. Dzięki nowemu redaktorowi pismo szybko stało się atrakcyjne i pozyskało wielu uznanych współpracowników, a stosunek do spraw narodowych zjednał wielu prenumeratorów (w 1860 było ich już ok. 6 tys. przy 7 tys. nakładzie).

Na ziemiach litewsko-ruskich nadal ukazywał się w Wilnie „Kurier Litewski” (1796-1840), który od początku 1834 roku stał się dwujęzyczną gazetą urzędową drukowaną 2-3 razy tyg. W nowej wersji przyjął tytuł „Kurier Litewski. Litovskij Vestnik” a jego red. został A. Marcinkowski. Od 1841 losy gazety kontynuował „Kurier Wileński” (1841-1864).

Gazety Królestwa Polskiego i zaboru rosyjskiego 1865-1914²⁸

Prasa polska w Królestwie po upadku powstania styczniowego, mimo wynikających z uwarunkowań politycznych i zaostrzenia prawa (koncesje, cenzura prewencyjna), przeżywała znaczny rozwój ilościowy. Jeśli w 1864 r. w Królestwie wychodziło 20 tytułów, to już w roku

²⁸ Ważniejsze opracowania: Z. Kmieciak: *Prasa polska w Królestwie polskim i Imperium Rosyjskim w latach 1865-1904*, [w:] *Prasa polska w latach 1864-1918...* op. cit. s. 11-57; Tenże: *Prasa polska w zaborze rosyjskim w latach 1905-1915*, [w:] *Prasa polska w latach 1864-1918...* op. cit. s. 58-113; Z. Kmieciak: *Prasa warszawska w okresie pozytywizmu 1864-1885*, Warszawa 1971; Z. Kmieciak: *Prasa warszawska w latach 1886-1904*, Wrocław 1989; Z. Kmieciak: *Prasa warszawska w latach 1908-1919*, Warszawa 1981; W. Giełżyński: *Prasa warszawska 1661-1914...* op. cit.; Z. Anculewicz: „Kurier Warszawski w latach 1821-1868”... op. cit.; Z. Anculewicz: *Świat i ziemie polskie w oczach redaktorów i współpracowników "Kuriera Warszawskiego" w latach 1868-1915*, Warszawa 2002; H. Bałabuch: *Nie tylko cenzura. Prasa prowincjonalna Królestwa Polskiego w rosyjskim systemie prasowym w latach 1865-1915*, Lublin 2001; *Stara i młoda prasa. Przyczynek do historii literatury ojczystej 1866-1872*, Warszawa 1998; *Publicystyka okresu pozytywizmu 1860-1900. Antologia*. Oprac. S. Fita, Warszawa 2002; A. Adameczyk: *Cztery epoki prasy kielecczyzny 1811-1956*, Kraków 1991; J. J. Lipski: *Warszawscy "Pustelnicy" i "Bywalscy"*. T. 1, *Felietoniści i kronikarze 1818-1899*. T. 2, *Felietoniści i kronikarze 1900-1939*, Warszawa 1973; M. Adameczyk, J. Dzienniakowska: *Ludzie prasy Kielecczyzny w XIX i XX wieku. Indeks biograficzny*, Kielce 2000; J. Walicki: *Dziennik Łódzki - nasze 115-lecie*, Łódź 1999; Z. Kmieciak: *Program polityczny "Głosu Warszawskiego" (1908-1909) i "Gazety Warszawskiej" (1909-1915)*, Warszawa 1980; K. Olechowicz: *Ćwierć wieku z "Kurierem Warszawskim" 1914-1939*, Kraków 1974.

1885 było ich 80, a w 1904 – 140. O ile przed 1864 r. dominującymi były dzienniki i tygodniki, to po upadku powstania punkt ciężkości przesunął się na tygodniki, miesięczniki i roczniki różnej tematyce. Głównym ośrodkiem wydawniczym była Warszawa, w której ukazywał się 95% wszystkich czasopism polskich²⁹. Powstawały różnego rodzaju nowe dzienniki, utrzymały się na rynku również te, które powstały przed 1864 r. Kontynuował swe dzieje „**Kurier Warszawski**”, wychodzący od 1821 r. Warto podkreślić, że egzystował bez przerwy niemal 118 lat. Początkowo ukazywał się sześć, potem (od 1827 r.) siedem razy w tygodniu. Przynosił zwięzłe, krótkie informacje, trochę ogłoszeń, był łatwo czytelny i dostępny dla plebejuszy. Stał się wreszcie pierwszą gazetą zamieszczającą lokalne wiadomości dla mieszkańców stolicy. Ukazywał się początkowo pod red. B. Kicińskiego, który pod koniec 1821 r. sprzedał wydawnictwo znanemu aktorowi i komediopisarzowi warszawskiemu L. A. Dmuszewskiemu, który przekształcił je w pismo bulwarowe nastawione na czytelnika niezamożnego. „Kurier” był najtańszym pismem Królestwa (40 zł rocznie). Na łamach nie stroniono od sensacji, wiadomości brukowych i treści niskiego obiegu, co nie zapewniało mu jednak czytelników. Dopiero objęcie redakcji przez W. Szymanowskiego, wejście w skład redakcji literatów i wychowanków Szkoły Głównej oraz pozyskanie do współpracy doświadczonych publicystów (m.in. F. Fryze, W. Gomulicki, T. Czapelski, T. Jeske-Choiński, B. Prus, Gawalewicz, A. Michaux, H. Sienkiewicz, B. Prus) zmienił charakter dziennika. Po tej transformacji treści brukowe ustąpiły miejsca materiałom poważniejszym, literackim. Wzrosły nakłady od 5 do 12 tys., zaś w 1883 „Kurier” ukazywał się dwa razy dziennie. Warto dodać, że ustanowienie własnych korespondentów, nawiązanie współpracy z agencjami telegraficznymi stanowiły ważny moment w rozwoju dziennika. Kolejnymi redaktorami byli W. Szymanowski, F. Olszewski, W. Korotyński, F. Hoesik; od 1887r. właścicielem stał się S. Lewental, a od 1905 r. pismo przejęła rodzina Olchowiczów. Już w 1896 r. pismo drukowało imponujący nakład 25 tys. egz., który w 1909 r. wzrósł do 33 tys., a w okresie II RP przekraczał 50 tys. egz.³⁰

Swoistą konkurencją dla „Kuriera Warszawskiego” był „**Kurier Codzienny**” ukazujący się od lipca 1865 do 1905 r. Kolejno redagowany przez K. Kucza i J. Hiża stał się jednym z ważniejszych dzienników informacyjno-politycznych (nakład 5-6 tys. egz.); prowadził bogaty dział kulturalny i literacki, zamieszczał wiadomości o problemach

²⁹ Z. Kmieciak: *Prasa polska w Królestwie polskim i Imperium Rosyjskim...* op. cit. s. 13; H. Eile: *Prasa warszawska przed stu laty i współczesna jej ocena*, Warszawa 1929.

³⁰ Z. Kmieciak: „*Kurier Warszawski*” – organ mieszczaństwa warszawskiego (1908-1915), „Przegląd Humanistyczny” 1978, nr 7/8, s. 91-107; Z. Anculewicz: *Bibliografia prozy na łamach "Kuriera Warszawskiego" w latach 1868-1939*. Olsztyn 2000.

ekonomicznych i życiu religijnym w kraju i za granicą. Część udziałów gazety należała też do firmy Orgelbrandów, a od 1889 r. do Gebethnera i Wolfa; w 1896 pismo wykupił S. Libicki, a w 1905 J. Grodecki (wtedy stało się organem PPS). Podobny charakter miał założony przez F. Fryzego i F. Basińskiego w 1881 r. „**Kurier Poranny**”³¹. Wśród wielu relacji z wydarzeń Warszawy na jego łamach dominowały wiadomości sensacyjne. Ukazywał się do 1939 r. w przerwą w latach 1907-1908. Po wznowieniu w 1909 (red. L. Fryze) drukował 24 tys. egz.

Wciąż ukazywała się długowieczna „**Gazeta Warszawska**” – starannie redagowane pismo informacyjno-polityczne. Zamieszczała bieżące informacje oraz pisała o przeszłości historycznej Polski. Zawierała stały artykuł wstępny o charakterze politycznym, telegramy agencyjne, kronikę, informacje gospodarcze, a także odcinek powieści. Właścicielem „Gazety” była nieprzerwanie od 1794 r. rodzina Lesznowskich; redagowana po 1864 przez J. Keniga, a następnie S. Lesznowskiego. W 1906 r. opanowana przez zwolenników endecji (red. S. Kozicki), w 1915 r. została zamknięta na trzy lata. W latach 1864–1905 w Warszawie ukazywała się też „**Gazeta Handlowa**” – pierwszy polski dziennik poświęcony problemom handlu, przemysłu i ekonomice; zawierający liczne recenzje i sprawozdania z literatury ekonomicznej. Założycielem i redaktorem był R. Okręt. Po 1877 r. na łamach „Gazety” rozbudowano dział kulturalno-literacki, z którym współpracowali m.in. A. Świętochowski, H. Sienkiewicz i J. Czarnowski. W 1906 r. pismo przekształcono w dziennik społeczno-polityczny – organ Związku Postępowo-Demokratycznego o tytule „**Nowa Gazeta**” (do 1918) pod red. S. A. Kempnera i J. Lorentowicza (od 1912 zbliżona do PPS). Wysoką rangę wśród gazet informacyjnych osiągnęła także „**Gazeta Polska**” (1861-1907), kontynuatorka wydawanej przez L. Kronenberga „Gazety Codziennej” (1831-1861). W latach 1858-1863, gdy redagował ją K. I. Kraszewski, osiągnęła największą poczytność³². Po usunięciu pisarza z Warszawy przez szambelana Z. A. Wielopolskiego kierownictwo redakcji przejął E. Sulicki; wskutek zmian ograniczono tematykę polityczną i gospodarczą na rzecz literatury i krytyki artystycznej, jednak dziennik stracił znaczną część prenumeratorów. W 1875 r. Sulickiego zastąpił J. Sikorski, przywracając dziennikowi jego popularność, którą znacznie zwiększył następny redaktor E. Leo, z którym współpracowali B. Prus i H. Sienkiewicz. Nakład pisma wzrósł z 2,4 tys. egz. w 1870 r. do 12 tys. w 1906. W roku 1906 gazeta stała się organem Narodowej Demokracji (red. R. Dmowski), rok później została zamknięta. W latach 1873-

³¹ Uprzednio jako „Kurier Codzienny Antrakt” (1877-1881)

³² E. Sulicki: Działalność J. I. Kraszewskiego jako redaktora „Gazety Polskiej”, W: *Książka jubileuszowa dla uczczenia 50-letniej działalności literackiej J. I. Kraszewskiego*, Warszawa 1880, s. 455-482; J. I. Kraszewski, L. Kronenberg: *Korespondencja 1859-1876*. Oprac. M. Dynowska, Kraków 1929; W. Danek: *Publicystyka Józefa Ignacego Kraszewskiego w latach 1839-1872*, Wrocław 1957.

1906 ukazywał nowy dziennik „**Wiek**” (od 1899 jako „Wiek Ilustrowany”) pod redakcją najpierw H. Lestwama, a następnie K. Zalewskiego. Pismo było adresowane do uboższych sfer ziemiańskich; na jego łamach, obok informacji o wydarzeniach krajowych o zagranicznych, sporo miejsca poświęcano sprawom społecznym i kulturalnym. U progu XX wieku pismo drukowało nakład 4,8 tys. egz., który w 1904 wzrósł do 19 tys. Od lipca 1877 warszawski rynek pism codziennych wzbogacił się o „**Nowiny**” (1877-1883), którego pierwszym redaktorem został E. Piltz (należał do F. Sulimierskiego, potem rodziny Kronenbergów). Dziennik wywodził się ze skromnego dodatku pt. „Nowiny Niedzielne” (1876-1877) do pisma „Wiek”, szybko jednak urósł do rangi organu polskich pozytywistów i wywarł poważny wpływ na opinię publiczną. Stery jego redakcji dzierżyli kolejno A. Świętochowski (1878-1881), a następnie B. Prus (1882-1883)³³. Największe jednak powodzenie osiągnęło inne pismo codzienne – informacyjno-polityczne „**Słowo**” (1882-1914). Wydawcą był A. Zaleski, a redaktorem został H. Sienkiewicz, który pozyskał do współpracy kilkudziesięciu znanych publicystów, uczonych, pisarzy (m.in. A. Rolle, W. Bełza, W. Olędzki, Z. Chełmicki, J. Kleczyński, J. Mycielski, J. Rostafiński, W. Szymanowski i in.). Bogaty serwis informacyjny, rozbudowana publicystyka polityczna, druk wybitnych dzieł literackich (np. *Ogniem i mieczem*), informacje o wydarzeniach na ziemiach polskich w pozostałych zaborach zapewniły pismu stałe powodzenie (do 12 tys. egz.), czemu przysłużyli się następcy Sienkiewicza (W. Olędzki, M. Godlewski, L. Wortnowski, A. Donimirski). W 1901 r. dwaj przedsiębiorcy: J. Gronowski i R. Mieszczankowski założyli w Warszawie kolejną popularną gazetę ukazującą się dwa razy dziennie: „**Goniec Poranny**” (rano) i „**Goniec Wieczorny**” (po południu). W krótkim czasie pismo zyskało wysoki nakład (50 tys. egz. w 1904 r., 25 tys. w 1909) oraz ok. 6 tys. prenumeratorów, których zachęcano wysyłając im co kwartał nieodpłatnie swoje pismo (ukazywało się do 1918 r.). Odrębna grupa były klasyczne drukowane podówczas gazety urzędowe, m.in.: „**Dziennik Warszawski**” (1864-1875), który wydawano też w równoległej wersji rosyjskiej pt. „Warszawskij Dniewnik” (1864-1915).

Po 1905 w zaborze rosyjskim zniesiono cenzurę prewencyjną, co zaowocowało gwałtownym wzrostem tytułów. Jednocześnie długotrwały stan wojenny i działania cenzury represyjnej (liczne konfiskaty i zamykanie tytułów) sprawiły, że znaczna ich liczna miała charakter efemeryczny. Znamienne dla tego okresu są bardzo częste zmiany tytułów, z których znaczna część była próbą obchodzenia cenzury. Z drugiej strony prawo prasowe w

³³ M. Brykalska: *Aleksander Świętochowski. Biografia*. T. 1-2, Warszawa 1987; W. Sonczyk: *Bolesław Prus. Publicysta - redaktor - teoretyk prasy*, Warszawa 2000.

Królestwie po 1905 r. było bardziej liberalne niż uprzednio i prasa mogła przemawiać w miarę otwarcie. W ogromnej masie politycznych gazet wydawanych po rewolucji 1905 r. najliczniejszą reprezentację miała praca endecka. Znamienne, że dominowały tu pisma sprzed rewolucji, które przetrwały i zmieniły charakter, np. wzmiankowane już: „**Gazeta Polska**” (do 1907 r.), „**Goniec Poranny i Wieczorny**” (do 1918 r.), „**Gazeta Warszawska**” (do 1939 r.) i liczne efemerydy, np. „**Trybuna Ludowa**” (1905), a także radykalna „**Gazeta Poranna 2 Grosze**” (1912-1925) – organ Stronnictwa Narodowo-Demokratycznego” (red. P. Mączyński, A. Sadzewicz). Wysoką aktywność przejawiali socjaliści. Jakkolwiek ich główny organ „**Robotnik**” drukowano w konspiracji, w Warszawie jawnie opcję tę reprezentowała m.in. przekształcona „**Nowa Gazeta**” (do 1918 r.) i liczne efemerydy partyjne. W burzy rewolucji stracili dominujący wcześniej konserwatyści, kierunek ten wyrażały tylko dzienniki „**Słowo**” E. Pilza (do 1914 r.) i „**Kurier Polski**” (1898-1939)³⁴, zaś prasa ludową nie miała w tym regionie liczących się reprezentantów. Dystans od polityki i bezpartyjny status deklarowały tylko dwa duże komercyjne dzienniki – długowieczny „**Kurier Warszawski**” (do 1939 r.) w 1905 przejęty przez Olchowiczów oraz „**Kurier Poranny**” F. Fryzego (do 1915 i 1918-1939 r.)³⁵. Z niewielkimi zmianami układ ów przetrwał do 1918 roku.

Po powstaniu styczniowym Polacy mieszkający na ziemiach zachodnich zaboru pozbawieni zostali możliwości wydawania pism lokalnych, natomiast w Królestwie z nielicznymi wyjątkami miały one charakter efemeryczny³⁶. Dynamiczny rozwój prasy prowincjonalnej nastąpił dopiero po rewolucji: w 1905 – 22 tytuły; 1909 – 41; w 1914 – 79. Największą liczbę tytułów wydawano w Łodzi: 40 pism polskich, 12 rosyjskich, były też pisma niemieckie; wyróżniały się „**Dziennik Łódzki**” (1884-1892), „**Goniec Łódzki**” (1899-1906), „**Rozwój**” (Łódź; 1897-1914). Najważniejszym pismem był następca „**Gońca**” – „**Kurier Łódzki**” (1906-1911), prześladowany przez cenzurę, zawieszony, w 1911 r. zmienił tytuł na „**Nowy Kurier Łódzki**” (red. S. Książek). W Lublinie wydano „**Kurier Lubelski**” (1865-1878), wchłonięty następnie przez „**Gazetę Lubelską**” (1876-1905; 1910-1911), która w latach 1905-1906 ukazywał się pt. „**Goniec Lubelski**” oraz chadecki „**Polak-Katolik**” (1906-1929), który w 1908 przeniesiono do Warszawy. W Częstochowie pierwsze pismo codzienne powstało w 1906 r. – narodowo-demokratyczny „**Goniec Częstochowski**”; w 1909 r. pojawił się drugi tytuł – „**Gazeta Częstochowska**”. W Sosnowcu drukowano „**Kurier Zagłębia**” (1907-1922) i dziennik „**Iskra**” (1910-1919). W Kielcach od 1870 r. ukazywała

³⁴ Przejściowo jako „**Dziennik Polski**” (1913-1915)

³⁵ Z. Kmieciak: *Prasa warszawska w latach 1908-1918...* op. cit.; J. Łojek, J. Myśliński, W. Władyka: *Dzieje prasy polskiej...* op. cit., s. 61-65, 77-79

³⁶ H. Bałabuch: *Nie tylko cenzura. Prasa prowincjonalna Królestwa Polskiego ...* op. cit.

się bez przerwy „**Gazeta Kielecka**” (dwa razy w tyg.) oraz „**Echa Kieleckie**” (1906-1907), zaś w Radomiu dwa razy w tyg. wydawano „**Gazetę Radomską**” (1884-1917). We Włocławku powodzeniem cieszył się drukowana 3 razy w tyg. „**Gazeta Kujawska**” (1906-1913), a od 1910 r. endecki „**Dziennik Kujawski**” (do 1914 r.). W Kaliszu zaś w nieprzerwanie ukazywał się „**Kaliszanin**” (1870-1892), a następnie „**Gazeta Kaliska**” (1893-1939). Warto podkreślić, że w ówczesnej prasie prowincjonalnej dominowały dwie orientacje polityczne: liberalno-demokratyczna i endecka, przy stosunkowo słabej reprezentacji prasy socjalistycznej i ludowej.

Odrębne miejsce należy się prasie wileńskiej, gdyż poza Królestwem największym po Warszawie ośrodkiem wydawniczym było Wilno³⁷. Po upadku powstania nie drukowano tu wprawdzie żadnej gazety, a wydawany wcześniej „**Kurier Wileński**” (1841-1863), zastąpiono rosyjską gazetą „**Vilenskij Vestnik**” (od 1864). Niemniej na początku XX zaistniały nowe okoliczności. Wielkie znaczenie miała tu reforma prawna z 1905 r., która wprowadziła równouprawnienie prasy obcojęzycznej z rosyjską. Najpierw powstał reprezentujący konserwatystów „**Kurier Litewski**” (1905-1910; 1912-1915), którego redakcją kolejno kierowali Cz. Jankowski i W. Baranowski, zaś działem literackim opiekowała się E. Orzeszkowa. W 1910 pismo zawieszono, a na jego miejsce pojawił się „**Kurier Wileński**” (1910-1911), w 1912 r. wrócił ponownie do starej nazwy i ukazywał do 1915 r. Nurt narodowo-demokratyczny reprezentował „**Dziennik Wileński**” (1906-1907), który ulegał licznym konfiskatom i zawieszeniom; w efekcie często zmieniał tytuł. Od 1908 r. drukowano go pt. „**Goniec Wileński**” (1908-1910), a następnie „**Goniec Codzienny**” (1910-1911). W maju 1911 r. na skutek politycznego zbliżenia narodowych demokratów i konserwatystów redakcję „**Gońca**” połączono z „**Kurierem Wileńskim**”, który ukazywał się dalej jako „**Kurier Litewski**”. Od polityki bezpośrednio stroniła trzecia wileńska gazeta: redagowana przez księżę popularna „**Gazeta 2 Grosze**” (1910-1911), która po konfiskacie z 1911 r. ukazywała się jako „**Gazeta Codzienna**” (1911-1914).

Gazety krakowskie w latach 1815-1846³⁸

W latach między Kongresem Wiedeńskim a powstaniem listopadowym na ziemiach polskich znajdujących się pod zaborami tzw. Wolne Miasto Kraków czyli autonomiczna

³⁷ Z. Kmieciak: *Prasa warszawska w latach 1908-1918...* op. cit., s. 95-97.

³⁸ Ważniejsze opracowania: J. Łojek: *Prasa polska w latach 1661-1831...* op. cit. s. 92-97; I. Homola: *Prasa galicyjska w latach 1831-1866*, [w]: *Prasa polska w latach 1661-1864...* op. cit. s. 199-204; M. Tyrowicz: *Prasa Galicji i Rzeczypospolitej Krakowskiej...* op. cit.; K. Bąkowski: *Dziennikarstwo krakowskie do roku 1848*, Kraków 1906; *Kraków – Lwów. Książki, czasopisma, biblioteki XIX i XX w.* [T. 2-6]. Pod red. J. Jarowieckiego, Kraków 1996–2003; J. Jarowiecki: *Studia nad prasą polską XIX i XX wieku*. T. 2, Kraków 2006.

Rzeczpospolita Krakowska ilością wydawanych tytułów prasowych sytuowała się tuż po Królestwie Kongresowym. Wynikało to z faktu, że znaczna część tytułów tu wydawanych eksportowana była do Królestwa. Oczywiście dopuszczenie prasy wydawanej w Krakowie na obszar Królestwa uzależnione było od warszawskiej cenzury. Wśród interesujących nas gazet znajdowała się wydawana bez przerwy przez J. Maja „**Gazeta Krakowska**” (1794-1849). W latach 1827-1830 jakością swoją ustępowała jednak prasie warszawskiej, stąd w 1830 r. dokonano zmian: „Gazeta” zaczęła się ukazywać 6 razy w tygodniu, do współpracy przystąpił K. Majeranowski. To postać wybitna na polu ówczesnego dziennikarstwa, ale też cenzor posądzany o kolaborację z tajną policją Królestwa Polskiego; znany jako wydawca „**Pszczółki Krakowskiej**” (1819-1823), która ukazywała się 2 razy w tygodniu. Jej uzupełnieniem była gazeta informacyjna ukazująca się pięć razy w tygodniu „**Krakus**” (1822-1823). Oba tytuły wzbudziły zainteresowanie warszawskiej cenzury, to zaś doprowadziło do ich upadku. W 1823 r. Majeranowski zaczął wydawać 7 razy w tygodniu dziennik „**Kronika Codzienna**”, ale brak powodzenia tej inicjatywy po niecałym roku spowodował jego upadek. Niemordowany wydawca w 1827 r. założył nową gazetę z rozbudowanym działem literackim, drukowaną najpierw trzy, następnie sześć razy w tygodniu. Był to „**Goniec Krakowski**” (1828-1831) – z podtytułem „dziennik polityczny, historyczny, literacki”. Zauważyć trzeba, że rola Majeranowskiego w rozwoju prasy polskiej była niezwykła, był bowiem wydawcą i redaktorem 15 miejscowych czasopism różnego rodzaju. Inne krakowskie inicjatywy tego okresu miały charakter efemeryczny, np. „Dziennik Krakowski” (1832) pod red. J. Wylezińskiego, czy „Kurier Krakowski” (1834-1835) A. Tessarczyka. Jedynym dziennikiem, który bez uszczerbku przetrwał zmienne losy Rzeczypospolitej Krakowskiej była lojalistyczna „Gazeta Krakowska”. Pismo po śmierci J. Maja od 1831 r. roku wydawał i redagował S. Grzeszkowski, a następnie Majeranowski (1840-1847), a u schyłku jej dziejów W. Iżycki. „Gazeta” w tym czasie zmieniła nieco swój charakter, z pisma o charakterze półurzędowym przerodziła się w nowoczesny dziennik drukujący doniesienia zagraniczne oraz teksty literackie, naukowe artystyczne. W okresie rewolucji 1846 r. „Gazeta Krakowska” ukazywała się przejściowo pt. „Dziennik Rządowy Miasta Krakowa” (1846, red. A. Tessarczyk), zaś w 1849 r. została zlikwidowana³⁹.

³⁹ J. Jarowiecki: *Prasa w Krakowie – tradycja i współczesność (część pierwsza do roku 1918)*, [w:] Tegoż: *Studia nad prasą polską XIX i XX wieku*. T. 2... op. cit. s. 11-41.

Gazety w Galicji 1815-1866⁴⁰

W okrojonej od 1815 r. Galicji dominującym ośrodkiem prasowym był Lwów. Warto ów fakt podkreślić, gdyż rola lwowskiego ośrodka prasowego była jeszcze do niedawna we współczesnej historii prasy niedoceniana, choć początki drukowanych tu pism codziennych przypadają jeszcze na wiek XVIII (np. „Dziennik Patriotycznych Polityków” 1792-1798)⁴¹. W całym rozważnym okresie głównym periodykiem Galicji była założona w 1811 r. „**Gazeta Lwowska**” – założony przez urzędników austriackich, braci Kratterów. Podstawę finansową stanowiły ogłoszenia rządowe, na które w 1814 r. gazeta otrzymała przywilej wyłączności i które generowały dochody. Początkowo drukowana była 2 razy w tyg. (od 1816 r. – 3-4 razy, od 1848 r. codziennie), od 1817 r. dodawano do niej tygodniowy dodatek kulturalny i naukowy „Rozmaitości ...”, który wpłynął znacząco na wzrost zainteresowania pismem. Po upadku powstania listopadowego gazetę redagowali M. Michalewicz i J. N. Kamiński, którzy wprowadzili na łamy pisma przedruki z prasy niemieckiej i austriackiej i zapewnili redakcji szeroką współpracę z środowiskiem publicystów i literatów (m.in. F. Chotomski, S. Jaskowski i in.). Istotna zmiana zaszła w 1848 r., gdy pismo „Gazeta Lwowska” została zakupiona przez rząd, stając się oficjalnym organem Namietnictwa, od tej pory jej znaczenie wyraźnie osłabło, choć – jak podają źródła – dotychczasowi właściciele Kratterowie „zrobili na niej majątek”. Jakkolwiek ukazywał się niemal nieprzerwanie do 1939 roku, i w tym sensie jest historyczna kroniką Lwowa, to jej zasięg nie był imponujący (w 1881 drukowała 2,2 tys. egz., a w 1907 – 4,4 tys. egz.). W okresie Wiosny Ludów ukazywało się we Lwowie kilka znaczących tytułów gazet politycznych. Nurt liberalno-demokratyczny reprezentował „**Dziennik Narodowy**” (od marca 1848 r.) redagowany przez L. Koreckiego, A. Bielawskiego, K. Szajnochę i W. Pola. Pismo wiele miejsca poświęcało działaniom reformatorskim, ale w kwestiach społecznych było powściągliwe (np. w sprawie uwłaszczenia chłopów). Również nowo powstała Centralna Rada Narodowa w kwietniu 1848 r. założyła własny organ „Rada Narodowa”, zmieniając w lipcu tytuł na „**Gazetę Narodową**”. Redagowana przez J. Dobrzańskiego szybko zyskała w Galicji dużą popularność. Rozbudowane wiadomości lokalne, akty prawne, sensacyjnie zabarwione informacje, artykuły nasycone treściami patriotycznymi zapewniły „Gazecie Narodowej”

⁴⁰ Ważniejsze opracowania: J. Łojek: *Prasa polska w latach 1661-1831...* op. cit. s. 97-101; I. Homola: *Prasa galicyjska w latach 1831-1866...* op. cit. s. 199-246; M. Tyrowicz: *Prasa Galicji i Rzeczypospolitej Krakowskiej...* op. cit.; *Kraków – Lwów. Książki, czasopisma, biblioteki XIX i XX w.* [T. 2-6]... op. cit.; *Stulecie „Gazety Lwowskiej” 1811-1911*. Pod red. W. Bruchnalskiego i in. T. 1, cz. 1 - T. 3, cz. 3. – Lwów, 1911-1913 (9 wol.).

⁴¹ J. Jarowiecki: *Lwowska prasa przed powstaniem styczniowym*, „*Annales Academiae Paedagogicae Cracoviensis, Studia Ad Bibliothecarum Scientiam Pertinentia*” Z. 3 (2005), s. 63-88.

główne miejsce na mapie prasy galicyjskiej. Po bombardowaniu miasta przez Austriaków przestała wychodzić, wznowiona w 1862, ukazywała się do 1915 r. Prasę liberalno-demokratyczną reprezentował dziennik „**Postęp**” (1848) założony przez L. Rzewuskiego, a redagowany przez K. Widmana i J. Zachariasiewicza; zaś jego kontynuację stanowiła „**Gazeta Powszechna**” (1848), z której poglądami polemizowała konserwatywna „**Polska**” (1848-1849), założona w Krakowie przez B. Trentowskiego, wydawana przez Stowarzyszenie Ziemianstwa. Kolejne dzienniki pojawiły się we Lwowie dopiero po 1861 r., np. „**Dziennik Polski**” (1861-1862) o charakterze liberalnym, redagowanym przez F. Ziemiałkowskiego, M. Pawlikowskiego i F. Smolkę i in. Pismo głosiło hasła pracy organicznej i opowiadało się za autonomią Galicji, nawołując mieszkańców do manifestacji, za co zostało zawieszona przez władze⁴².

Po upadku rewolucji krakowskiej w listopadzie 1846 Wolne Miasto Kraków włączono do Austrii. W ślad za tym od 1846 r. na terenie Galicji istniały dwa rywalizujące ośrodki: Kraków i Lwów. W Krakowie jedyną gazetą, która przetrwała burzę rewolucji była „**Gazeta Krakowa**”, która po wydarzeniach z 1846 r. ukazywała się jeszcze trzy lata rywalizując z „**Jutrzenką**” (1848-1849), następnie została zlikwidowana. Kolejną ważną gazetą był długowieczny konserwatywny „**Czas**” (1849-1939). Pismo było redagowane nadzwyczaj starannie: dobry dział informacyjny, drukujący korespondencje z kraju i zagranicy oraz wyważone przeglądy wydarzeń. Wysoki poziom publikacji zawdzięczał „Czas” kompetentnemu zespołowi red. (m.in. M. Mann, A. Szukiewicz, K. Sobolewski, K. Kłobukowski, L. Chrzanowski), zaś do wzrostu popularności przyczyniły się dodatki tygodniowe. Jedyną konkurencją dla „Czasu” był lwowski dziennik konserwatywny „**Głos**” (1860-1861) red. przez Z. Kaczkowskiego.

Gazety w Galicji 1867-1914⁴³

Okres autonomii galicyjskiej sprzyjał dynamicznemu wręcz rozwojowi prasy, mimo uciążliwości austriackiego prawa prasowego z 17 XII 1862 r. i przepisów wykonawczych. Konstytucja z 1867 r. przyniosła wolność prasy, oczywiście w granicach nakreślonych przez ustawy, ale znosiła system koncesyjny, a od lipca 1894 r. obowiązek składania koncesji.

⁴² Tamże.

⁴³ Ważniejsze opracowania: J. Myśliński: *Prasa polska w Galicji w dobie autonomicznej (1867-1918)*, [w:] *Prasa polska w latach 1864-1918*...op. cit. s. 114-176; J. Myśliński: *Prasa Galicji w dobie autonomicznej 1867-1918*, Warszawa 1972; J. Myśliński: *Studia nad polską prasą społeczno-polityczną w zachodniej Galicji 1905-1914*, Warszawa 1970; *Kraków – Lwów. Książki, czasopisma, biblioteki XIX i XX w.* [T. 2-6]... op. cit.; *W "naprzodowym" stylu. Materiały z sympozjum w 110 rocznicę ukazania się krakowskiego "Naprzodu"*. Pod red. H. Kosętki i A. Toczka, Kraków 2004; Cz. Lechicki: *Krakowski "Kraj" 1869-1874*, Kraków 1975; *Stulecie „Gazety Lwowskiej” 1811-1911*... op., cit.

Dynamizm ów poświadczają dane statystyczne: J. Myśliński odnotował w 1860 r. w 9 miastach Galicji 159 tytułów; w 1881 r. było ich 107, w 1890 już 128, w 1900 – 234, zaś w 1910 – 322⁴⁴; z kolei z wyliczeń J. Jarowieckiego dowiadujemy się, że w latach 1867-1918 ukazywało się we Lwowie – 1119⁴⁵, zaś w Krakowie – 1091 tytułów⁴⁶. Innymi słowy skala zjawiska była ogromna. Wśród ukazujących się tytułów ważne miejsce odgrywały gazety o charakterze polityczno-informacyjnym.

W erę autonomiczną we Lwowie wkroczyły trzy dzienniki sympatyzujące z nurtem konserwatywnym: urzędowa „**Gazeta Lwowska**” (1811-1939) zakupiona w 1848 r. przez władze od rodziny Katterów i uchodzący za oficjalny organ prasowy zaboru austriackiego. Jej charakter stale ulegał zmianie. Pismo w tym czasie redagowali m.in. M. Sartyni, M. Michalewicz, J. N. Kamiński. Pozytywnie wyróżnił się jako redaktor W. Łoziński (od 1873 r.), który rozbudował dział korespondencji i uruchomił dodatek „Przewodnik Naukowy i Literacki” (1873-1921) oraz A. Krechowicki (od 1883 r.). Jakkolwiek nakład nie był wysoki (3-3,5 tys. egz.), na łamach gazety publikowały wszystkie niemal sławy polskiej literatury i dziennikarstwa⁴⁷. W 1862 r. wznowiła działalność „**Gazeta Narodowa**” (do 1915 r.), której redaktorami byli: H. Stupnicki, J. Dobrzański, K. Gromann, W. Smochowski, P. Kostecki, A. Vogel i in. Dziennik początkowo stał się organem lwowskiej demokracji, popierając politykę namiestnika A. Gołuchowskiego współpracującego z wiedeńskimi liberałami, by w końcu związać się z konserwatystami, szczególnie ze skrajnym jej odłamek, tzw. „partią podolską”. Program polityczny pisma kształtował J. Dobrzański, który od 1863 r. wraz z W. Smoluchowskim przejął pismo i zrećnie je przystosowywał do wszelkich przemian. Z pismem współpracował m.in. J. Lam, którego felietony i kronika przyciągnęły do gazety wielu prenumeratorów (nakład do 3,5 tys. egz.). Ugrupowania konserwatywne reprezentował najpierw „**Dziennik Polski**” (1869-1916), redagowany przez J. Lama, H. Rewkowicza i J. Rogosza, którzy z zaangażowaniem wspierali Gołuchowskiego. „Dziennik” był spadkobiercą zamkniętego w 1862 r. przez cenzurę pisma pod tym samym tytułem, które reprezentowało środowisko mieszczańskie. Po przejęciu „Dziennika Polskiego” przez A. Sapiehę w 1878 r. pismo wyrażało poglądy umiarkowanych środowisk liberalno-demokratycznych. Popularność pisma był zmienna, podobnie jak nakład, oscylujący między

⁴⁴ J. Myśliński: *Prasa polska w Galicji w dobie autonomicznej...* op. cit. s. 119.

⁴⁵ J. Jarowiecki: *Prasa lwowska w latach 1864-1918. Bibliografia*, Kraków 2002.

⁴⁶ J. Jarowiecki: *Prasa w Krakowie – tradycja i współczesność...* op. cit. s. 24; zob. też. M. Jakubek: *Prasa krakowska z lat 1867-1918. Studium statystyczne*, „Studia Historyczne” 1997, z. 1, s. 45-59; wg A. Garlickiej w tym samym czasie w Krakowie ukazywało się 753 periodyków (por. Tejże: *Spis tytułów prasy polskiej 1865-1918*, Warszawa 1978).

⁴⁷ *Stulecie „Gazety Lwowskiej” 1811-1911...* op. cit.; J. Jarowiecki: *Prasa lwowska w latach 1864-1918...* op. cit.

1,6-6 tys. egz. Konserwatystów wspierały też dwie inne lwowskie gazety L. Masłowskiego: **„Przegląd Polityczny, Społeczny i Literacki”** (1885-1914; 4-7 tys. egz.) – organ tzw. „podolaków”, później dziennik **„Przedświt”** (1901-1903; 3,5 tys. egz.)⁴⁸. Najważniejszym wszelako reprezentantem prasy konserwatywnej był jednak krakowski **„Czas”** (1848-1939), który rozchodził się w stosunkowo wysokim nakładzie (4-7 tys. egz.) i był kolportowany na terenie wszystkich zaborów. Redagowany kolejno przez A. Kłobukowskiego (1867-1892), M. Chylińskiego (1892-1899), A. Beaupré’go (1899-1901) i R. Starzewskiego (po 1901) skupił liczne grono znanych współpracowników, a na jego łamach drukowali m.in. S. Smolka, L. Dębicki, S. Estreicher, I. Chrzanowski, L. Siemieński, P. Popiel, A. Potocki, J. Szujski i E. Koźmian. Na kolumnach gazety dominowała problematyka polityczna i kulturalna, pismo cechowało przywiązanie do tradycyjnych wartości, religii i historii⁴⁹. Z innych gazet o zbliżonym charakterze na uwagę zasługuje jeszcze lojalistyczne pismo założone przez R. Battaglię z inicjatywy namiestnika M. Bobrzyńskiego w celu zwalczania endecji. Była to drukowana w Lwowie dwa razy dziennie gazeta pod zmiennym tytułem, odpowiednio: **„Gazeta Poranna”** i **„Gazeta Wieczorna”** (1910-1935) redagowana przez J. Konarskiego.

Własną prasą dysponowali też demokraci. Walkę polityczną z prasą konserwatywną prowadził krakowski dziennik liberalno-demokratyczny **„Kraj”** (1869-1874), założony przez A. Sapięgę, redagowany kolejno przez S. Służewskiego, K. Chłapowskiego⁵⁰ i L. Gumplowicza. Z redakcją współpracowali m.in. A. Asnyk, M. Bałucki, K. Chłędowski, W. Dzieduszycki, J. I. Kraszewski, K. Libelt, M. G. Pawlikowski, J. Szujski i J. Starkel. Pismo głosiło program pracy organicznej, opowiadało się za współpracą polsko-ukraińską i asymilacją Żydów. Przeciwno konserwatystom, a przede wszystkim stańczykom, nazywanym „grabarzami idei państwowego bytu” występował powołany za finansowym wsparciem Pawlikowskich z Medyki – krakowski dziennik **„Reforma”**, która po kilku miesiącach

⁴⁸ J. Jarowiecki: Prasa ugrupowań politycznych we Lwowie w okresie autonomii galicyjskiej (1867-1918), [w:] Tegoż: *Studia nad prasą polską XIX i XX wieku*. T. 2... op. cit. s. 42-93.

⁴⁹ J. Jarowiecki: *Prasa w Krakowie – tradycja i współczesność...* op. cit. s. 25; *Księga pamiątkowa na dziewięćdziesięciolecie dziennika „Czas” 1848-1938*, Kraków 1938; K. Adamek: *Geneza i wstępny program krakowskiego „Czasu”*, „Kwartalnik Historii Prasy Polskiej” 1980, nr 1, s. 19-34; J. Drobiszewski: *Serwis informacyjny dziennika „Czas” w latach 1848-1865*, „Zeszyty Prasoznawcze” 1968, nr 1; Tenże: *Kręgi czytelnicze „Czasu” w latach 1848-1865*, „Studia Historyczne” 1969, nr 3, s. 377-394; J. Myśliński: *Z dziejów prasy konserwatywnej w Krakowie przed pierwszą wojną światową*, „Rocznik Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego” 1966, z. 1, s. 117-131.

⁵⁰ C. Lechicki: *Pierwszy rok krakowskiego „Kraju”*, „Biuletyn Naukowy Zakładu Badań Prasoznawczych” 1956, nr 10; Tenże: *Prasa galicyjska u progu walki o autonomię. Wstęp do monografii dziennika krakowskiego „Kraj”*, „Biuletyn Naukowy Zakładu Badań Prasoznawczych” 1957, nr 1; J. Gos: *Profil literacki krakowskiego „Kraju” pod reakcją Stanisława Służewskiego*, „Prace Polonistyczne” R. 27 (1971), s. 135-145; H. Kozłowska-Sabatowska: *Ideologia pozytywizmu galicyjskiego 1864-1881*, Wrocław 1978; Cz. Lechicki: *Krakowski „Kraj”...* op. cit.; I. Zaremba-Piekara: *Idee pozytywistyczne w „Kraju” Ludwika Gumplowicza*, „Rocznik Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego” 1970, nr 1, s. 17-32.

zmienił tytuł na „**Nowa Reforma**” (1882-1928). Jej redakcję tworzyli A. Asnyk, T. Rutowski, T. Romanowicz i M. Pawlikowski, a po 1894 r. – M. Konopiński i K. Srokowski. Pismo reprezentowało krakowskich demokratów, a od 1912 stało się organem Towarzystwa Demokratycznego, zaś podczas I wojny światowej Naczelnego Komitetu Narodowego. Podobny charakter miały też „**Nowiny dla Wszystkich**” (1903-1905) L. Szczepańskiego, postrzegane były jako pierwszy krakowski dziennik sensacyjny. W 1905 r. zmienił tytuł na „**Nowiny**” i w roku 1914 upadł, ulegając konkurencji „Ilustrowanego kuriera Codziennego”. Lwowskie środowisko demokratów dysponowało wysokonakładowym „**Słowem Polskim**” (1895-1934) założonym przez S. Szczepanowskiego. Pięć lat później, po śmierci założyciela w 1902 r. gazeta przeszła w ręce endecji i zmieniła front. Redagowana przez Jana L. Popławskiego i Z. Wasilewskiego szerzyła ideologię R. Dmowskiego, stając się wykładnikiem dążeń znacznej części inteligencji Galicji. Osiągał znaczny zasięg, drukując dwa razy dziennie nakład sięgający do 20 tys. egz. Po zakupieniu „Słowa Polskiego” przez Ligę Narodową nową trybuną demokratów stał się dziennik „**Wiek Nowy**” (1900-1939) – organ Polskiego Stronnictwa Postępowego, kierowany przez J. Krzysztofowicza i B. Laskownickiego. Potrafili oni zjednać wielu czytelników krótką, szybką informacją, nie stroniąc od sensacji, co spowodowało, że „Wiek Nowy” wzorowany na wiedeńskiej „Kronen Zeitung” uznawany jest za pierwszy polski dziennik sensacyjny (drukował nakład 4,5-30 tys. egz.). Znaczącym powodzeniem cieszył się też „**Dziennik Lwowski**” (1867-1869) reprezentujący Towarzystwo Narodowo-Demokratyczne. Był to postępowy periodyk, organ zwolenników F. Smolki. Na jego łamach rozbrzmiewały idee wolności ludu, idee powstańcze, wzywano do nieustępliwości wobec zaborców i pielęgnowanie postaw patriotycznych; z dystansem odnoszono się do programu pozytywistów. Gazetę po 1871 r. kontynuował dwutygodnik „Przegląd Lwowski” (1871-1883). Kierunek narodowo-demokratyczny widoczny był też w należących do S. Tokarskiego „**Gońcu Polskim**” (1907-1908), a następnie „**Gońcu**” (1908-1912), dzienniku redagowanym przez S. Brandowskiego (pismo osiągało nakład 1,6-7 tys. egz.). Ostatnim pismem ważnym związanym z nurtem narodowym był lwowski „**Wiek XX**” (1901-1902), którego redakcją kierowali B. Laskownicki i J. Pawłowski⁵¹.

Obóz katolicki w Galicji, zwany też chrześcijańsko-socjalnym dysponował kilkoma tytułami, wśród których główną pozycję dzierżył krakowski „**Głos Narodu**” (1893-1939), założony i redagowany przez J. Rogosza, a następnie przez K. Ehrenberga i A. Beaupré'go i in.

⁵¹ J. Jarowiecki: *Prasa ugrupowań politycznych we Lwowie...* op. cit. s. 50-52; U. Jakubowska: *Prasa Narodowej Demokracji...* op. cit. s. 15-22, 28-53; A. Wysocki: *Sprzed pół wieku*. Wyd. 3, Kraków 1974

Dziennik miał charakter klerykalny, antysemityczny, był adresowana głównie do sfer drobnomieszczańskich⁵². Ukazywał się w zmiennym 1,8-8 tys. egz. (pierwsze numery 40 tys.). Pod redakcją Beaupré'go zaangażował się w popieranie ruchu chrześcijańsko-społecznego ks. S. Stojalowskiego. We Lwowie organem Stronnictwa Katolicko-Narodowego był prowadzony przez S. Waśniewskiego i W. Zawadzkiego „**Ruch Katolicki**” (1897-1901). Na łamach gazety prowadzono walkę z liberałami, atakowano socjalistów, głoszono antysemityzm. Podobne założenia ideowe przyświecały gazetce „**Przedświt**” (1901-1903) wydawanej przez M. D. Teodorowicza. Ważną pozycję na polityczno-prasowej mapie miał organ chadecji, redagowana przez F. Thumena „**Gazeta Codzienna**” (1908-1939), będąca kontynuacją „**Gońca Polskiego**” (1907-1908).

W grupie gazet głoszących idee socjalistyczne najpierw pojawił się „**Naprzód**” (1892-1939)⁵³, jego redakcję prowadzili m.in. I. Daszyński, Z. Marek, A. B. Matejko, K. Kaczanowski i in. Także we Lwowie podjęto próbę wydawania socjalistycznego dziennika – był to „**Głos**” (1907-1912) – organ Polskiej Partii Socjalistycznej, kierowany kolejno przez T. Hartleba i J. Szczurka. Ukazywał się jako „tani dziennik ludowy” w nakładzie 4-5 tys. egz., współredagowany przez polskich i ukraińskich działaczy. Od maja 1912 r. stał się mutacją krakowskiego „**Naprzodu**”. Reprezentantem kręgów ludowych był natomiast redagowany przez B. Wysłoucha „**Kurier Lwowski**” (1883-1926).

Tuż przed wybuchem I wojny na krakowskim rynku prasowym pojawił się jeszcze jeden tytuł – założony przez M. Dąbrowskiego informacyjno-sensacyjny „**Ilustrowany Kurier Codzienny**” (1910-1939), który kilka lat później urósł do pozycji najpopularniejszego pisma w kraju⁵⁴.

Gazety polskie w zaborze pruskim 1815-1914

Dzieje prasy polskiej w zaborze pruskim są o wiele skromniejsze od jej losów w zaborze rosyjskim czy austriackim. W regionie tym największymi tradycjami legitymowała się prasa poznańska⁵⁵. W pierwszym okresie rozwoju prasy wielkopolskiej, tj. w latach 1815-

⁵² J. Myśliński: J. Myśliński: *Prasa polska w Galicji w dobie autonomicznej...* op. cit. s. 123

⁵³ Początkowo wyd. nieregularnie, nast. tygodnik (1895-1899), od. 1900 r. dziennik.

⁵⁴ Por. P. Borowiec: *Jesteśmy głosem milionów. Dzieje krakowskiego wydawnictwa i koncernu prasowego Ilustrowany Kurier Codzienny (1910-1939)*. Kraków 2005; Tenże: *Między sensacją a nauką. Obraz produktów krakowskiego wydawnictwa i koncernu prasowego Ilustrowany Kurier Codzienny (1910-1939)*. Kraków 2005; A. Bańdo: A. Bańdo: *Nie tylko krew na pierwszej stronie. Problematyka kulturalna na łamach „Ilustrowanego Kuriera Codziennego” w latach 1918-1939*. Kraków 2006.

⁵⁵ Ważniejsze opracowania: J. Łojek: *Prasa polska w latach 1661-1831...* op. cit. s. 100-102; W. Jakóbczyk: *Prasa polska w Wielkopolsce w latach 1832-1858*, [w:] *Prasa polska w latach 1661-1864...* op. cit. s. 247-259; W. Jakóbczyk: *Prasa w Wielkopolsce (1859-1918)*, [w:] *Prasa polska w latach 1864-1918...* op. cit. s. 177-201; G. Kucharczyk: *Cenzura pruska w Wielkopolsce w czasach zaborów 1815-1914*, Poznań 2001; *Z dziejów*

1830 sytuacja polityczna, warunki społeczne, cenzura pruska nie utrudniały rozwoju prasy polskiej w Wielkopolsce, nie sprzyjał temu jednak – jak się wydaje – rozwój życia intelektualnego. Jedyne przedsiębiorstwo gazetowe F. F. Rosenstiela wydawało dwa razy w tygodniu „**Gazetę Wielkiego Księstwa Poznańskiego**” (1815-1865) oraz jej odpowiednik w języku niem. „*Zeitung des Grossherzogthums Posen*” (1815-1848), których redaktorem był I. S. Raabski. Łamy „Gazety” przynosiły rzetelne informacje z wszystkich trzech zaborów i zagranicy. Zdaniem historyków obie gazety są ważnym źródłem historycznym tych lat⁵⁶. Po roku 1819 edyktem króla Prus wprowadzono cenzurę prewencyjną, która miała ustrzec prasę przed wywoływaniem niepokojów społecznych. „Gazeta Wielkiego Księstwa Poznańskiego” zmieniła charakter, informując Polaków głównie o działaniach i zarządzeniach władz pruskich, szczególnie poczynaniach namiestnika A. Radziwiłła; zamieszczała krótkie informacje lokalne doniesienia z krajów europejskich. Szczególnie uwidoczniło się to po zmianie kierownictwa redakcji w 1831 r. Miejsce Raabskiego zajęli kolejni redaktorzy: A. Wannowski, J. Rymarkiewicz, N. Kamiński. Brak innych gazet informacyjnych zastępowały liczne czasopisma o różnym ideowym i politycznym zabarwieniu. Dopiero rok 1848 otworzył nowe możliwości wydawania codziennych gazet. Ukazał się bowiem pierwszy numer „**Gazety Polskiej**” (1848-1850), wydawanej przez drukarza u księgarza W. Stefańskiego pod redakcją H. Cegielskiego. Pismo to (organ Ligi Polskiej) uchodzi za pierwszy nowoczesny polityczny dziennik Wielkopolski; przy redagowaniu jej uczestniczyli m. in. W. Bentkowski, R. Berwiński, E. Estkowski, J. Moraczewski i M. Motty. Pismo reprezentowało nurt liberalny i organicznikowski; domagało się równych praw politycznych oraz kulturalno-oświatowych dla społeczności polskiej, głosiło hasła rozwoju gospodarczego, polskiego przemysłu i handlu, zamieszczało decyzje Komitetu Narodowego⁵⁷. Kontynuacją tej inicjatywy stał się następnie „**Goniec Polski**” (1850-1851), pismo codzienne pod redakcją W. Bentkowskiego, reprezentujące umiarkowanych liberałów. Opozycyjnie wobec obu pism zachowywał się „**Dziennik Polski**” (1849-1850) założony przez szlacheckich demokratów reprezentowanych przez K. Libelta, J. Moraczewskiego, R. Berwińskiego. Pisano o konieczności wyzwolenia społecznego mas i przywrócenia swobód politycznych Polakom, jednocześnie dystansując się od haseł rewolucyjnych. W ramach prasy „dla ludu” nakładem W. Stefańskiego dwa razy w

prasy wielkopolskiej XIX-XX wieku. T. 1-5. Pod red. M. Kosmana, Poznań 1994-2003; *Prasa dawna i współczesna*. Cz. 1-4. Pod red. B. Kosmanowej, Poznań, 2000-2003; S. Karwowski: *Czasopisma wielkopolskie*. Cz. 1, 1796-1859, Poznań 1908; J. Data: *Tendencje pozytywistyczne w czasopiśmiennictwie wielkopolskim w latach 1848-1870*, Warszawa 1975.

⁵⁶ E. Słabecka: *Dzieje „Gazety W. Ks. Poznańskiego” w latach 1815-1865*, „Kronika Miasta Poznania” 1935, nr 4; M. Michałowska: „*Gazeta Wielkiego Księstwa Poznańskiego*” do 1830 r., „Rocznik Biblioteki Narodowej” T. 2 (1966).

⁵⁷ T. Jankowski: „*Gazeta Polska*” 1848-1850, „Kronika Miasta Poznania” 1961, nr 3.

tygodniu zaczął ukazywać się nieoficjalny organ Ligi Polskiej „**Wielkopolanin**” (1848-1850) pod red. ks. A. Prusinowskiego, a następnie W. Stefańskiego. Głoszono tu idee solidaryzmu społecznego, współdziałania ludu ze szlachtą, podkreślano rolę kościoła i religii katolickiej. Po objęciu sterów redakcji przez Stefańskiego zmienił się nieco charakter dziennika; redaktor podjął mianowicie walkę z pruską gazetą „gadzinową” w języku polskim przeznaczoną dla włościan „Przyjacielem Chłopów” (1849-1850). Ks. Prusinowski kontynuował zaś swój katolicko-narodowy i mesjanistyczny program w nowo założonej gazecie „**Wiarus**”; pisano tu m. in. o jedności ludu na Śląsku z narodem polskim⁵⁸. Efemeryczny charakter miały „**Wieści Poznańskie**” (1851-1852), ukazujące się dwa razy w tyg. pod red. L. Sławczyńskiego. Było to pismo lokalne, drukujące głównie informacje miejskie.

W drugiej połowie XIX wieku zakres swobód prasowych w Wielkopolsce z wolna się poszerzał. W 1848 r. zniesiono cenzurę prewencyjną, zaś w 1885 zniesiono opłaty stempłowe, które były głównym czynnikiem ekonomicznym hamującym rozwój inicjatyw prasowych. W okresie tym na poznańskim rynku pojawiło się aż pięć trwałych inicjatyw reprezentujących różne opcje polityczne. Już w 1859 r. H. Cegielski założył, nawiązując do „Gazety Polskiej” nową liberalną gazetę „**Dziennik Poznański**” (1859-1939), który był adresowany do sfer ziemiańskich i inteligencji. Jego redakcją kierowali m. in. M. Waligórski, W. Kosiński, F. Dobrowolski i K. Puffke; w okresie powstania pismo reprezentowało nurt zbliżony do tzw. „białych”, później zaś było gorącym orędownikiem pracy organicznej, krzewienia kultury polskiej i walki z germanizacją (pismo było m.in. inicjatorem powołania 1872 r. Towarzystwa Oświaty Ludowej, a w 1880 r. Towarzystwa Czytelni Ludowych). U schyłku XIX wieku „Dziennik Poznański” drukował ponad 3 tys. egz. i urósł do rangi jednego z najważniejszych dzienników w kraju. W 1871 r. w Poznaniu powołano drugie pismo o orientacji liberalnej – adresowany do sfer drobnomieszczańskich „**Orędownik**” (do 1922 r., od 1884 jako dziennik). Założyli je znani działacze wielkopolscy – S. Chłapowski i M. Jackowski, zaś redakcją do 1908 r. kierował R. Szymański. „Orędownik” podobnie jak „Dziennik” prezentował linię umiarkowaną, głosił hasła obrony polskości i wiary oraz angażował się w rozwój spółdzielczości. W latach 1871-1906 drukował nakład rzędu 3-13 tys. egz. W 1872 r. w opozycji do obu pism założono „**Kurier Poznański**” (1872-1939). Pismo redagowane m.in. przez T. Żychlińskiego i ks. A. Kanteckiego było organem tzw. ultramontanów, zwalczało socjalizm, liberalizm i warszawski pozytywizm, popierając jednocześnie pracę organiczną, lojalizm wobec Prus oraz ścisłe związki z Kościołem katolickim. W końcu XIX

⁵⁸ W. Jakóbczyk: *Prasa polska w Wielkopolsce w latach 1832-1858...* op. cit. s. 255-256

wieku zostało opanowane przez liberałów (T. Chłapowski, M. Mielżyński), zaś w 1906 r. przejęte przez endecję (red. M. Sejda). W przedostatniej dekadzie XIX w na rynku Poznania pojawiła się kolejna gazeta – założony przez L. Rzepeckiego „**Goniec Wielkopolski**” (1877-1932). Pismo w równiej mierze zwalczało lojalistów, jak i liberalizm, opowiadając się za pracą organiczną, zaś po I wojnie związało się nurtem ludowym (PSL Piast). Mapę poznańskich gazet dopełnia założone przez J. Chociszewskiego pismo dla ludu „**Wielkopolanin**” (1883-1939 r., od 1885 dziennik). W istocie pismo było związane ze sferami ziemiańskimi i uprawiało publicystykę utrzymaną w duchu katolicko-narodowym zwalczając zarówno socjalistów, jak i liberałów.

Podobnie jak w Wielkopolsce – chociaż ze znacznie mniejszym natężeniem – rozwijała się prasa polska na Warmii i Mazurach⁵⁹. Główne miejsce zajmowały tu jednak czasopisma, a przede wszystkim tygodniki. Prasa codzienna pojawiała się rzadziej. W bardzo wielu powiatach inicjowano natomiast wydawanie urzędowych czasopism, które miały polskie mutacje (szczególnie po roku 1840, gdy nastąpiło osłabienie cenzury). Chodziło o dotarcie do czytelników znających wyłącznie język polski. Były to – jak wspomniano – przede wszystkim tygodniki, np. w regionie mazurskim „Tygodnik Obwodu Oleckiego – Das Oletzköer Kreisblatt” (1843), „Tygodnik Obwodu Jańsborskiego – Das Johannisburger Kreisblatt” (1843) czy „Przyjaciół Ludu Łecki” (1842-1845, Ełk). W gronie redagujących znaleźli się m., in. G. Gizewiusz i K. Mrongowiusz. W latach siedemdziesiątych na Mazurach pojawiła się drukowana dwa razy w tygodniu w Giżycku [wówczas Lec, niem. Lötzen] „**Gazeta Lecka**” (1875-1892) red. przez M. Gierssa. Dekadę później od 1886 r. na Warmii zaczęła się ukazywać „**Gazeta Olsztyńska**” (1886-1939), początkowo jako tyg., od 1891 r. dwa razy w tyg., od 1900 – trzy razy tyg. Początkowo pismo redagował J. Liszewski, w 1891 r. przeszła na własność rodziny Pieniężnych (nakład ok. 1 tys. egz.). „Gazeta” odegrała znaczącą rolę w budzeniu się uczuć narodowych i była głównym ośrodkiem polskich katolików na Warmii (po 1887 opozycyjna do niem. katolickiej partii Centrum, od 1920 r. organ Związku Polaków w Prusach Wschodnich)⁶⁰. U schyłku wieku na Mazurach zaczęła się ukazywać dwa razy w tyg. w Ełku, potem w Szczytnie ewangelicka „**Gazeta Ludowa**” (1896-1902, red. K. Barke)

⁵⁹ Ważniejsze opracowania: T. Cieślak: *Prasa polska na Śląsku, Pomorzu i Mazurach w latach 1832-1870*, [w:] *Prasa polska w latach 1661-1864...* op. cit. s. 260-271; T. Cieślak: *Prasa w zaborze pruskim (Śląsk, Pomorze, Warmia, Mazury) w latach 1871-1918*, [w:] *Prasa polska w latach 1864-1918...* op. cit. s. 202-214; M. Strzyżewska: *Prasa polska na Warmii i Mazurach 1718-1939*, Olsztyn 1964; *Z dziejów prasy Prus Wschodnich w XIX i XX wieku (do 1939 roku)*. Red. B. Kozięło-Poklewski, Olsztyn 1988; S. Mierzyński: *Wędrowki z tytułem "Gazeta Olsztyńska"*, Olsztyn 2001; A. Staniszewski: *Ojców mowy, ojców wiary. Historia i współczesność na łamach "Gazety Olsztyńskiej" 1886-1939*, Warszawa 1989; J. Chłosta: *Wokół spraw warmińskich. Rzecz o redaktorach "Gazety Olsztyńskiej" (1896-1939)*, Warszawa 1986.

⁶⁰ A. Staniszewski: *Ojców mowy, ojców wiary...* op. cit.

– pismo Mazurskiej Partii Ludowej; występując w obronie ludności mazurskiej do ojczystego języka była szykanowana przez władze pruskie i upadła w 1902 r.⁶¹

Na Pomorzu i Kujawach⁶² największe wpływy miała „**Gazeta Toruńska**” (1867-1921) z licznymi dodatkami, która kontynuowała dzieje tyg. „Nadwiślanin” z Chełmna (1850-1866) oraz „**Gazeta Gdańska**” (1891-1939); wyjątkową zaś pozycję zajmowała „**Gazeta Grudziądzka**” (1894-1939) ukazująca się pod red. W. Kulerskiego. O ile dwa pierwsze tytuły cechowała pewna powściągliwość wobec konfliktów społecznych i politycznych oraz ugodowość, o tyle „Gazeta” Kulerskiego opowiadała się za zwiększeniem aktywności społeczeństwa i manifestowania oporu wobec polityki germanizacyjnej władz. Warto dodać, że ówczesna „Gazeta Grudziądzka” drukowała najwyższy nakład w kraju – który okresowo osiągał nawet 128,5 tys. egz. (1914 r.)⁶³. W tym czasie powstały także inne polskie pisma lokalne, np. w Brodnicy, Kościerzynie, Stargardzie, Świeciu, Gdańsku lub polityczne o zasięgu krajowym, np. antysemicki „**Dziennik Bydgoski**” (1908-1939) czy też narodowo-katolicki „**Dziennik Kujawski**” (1893-1939) wydawany w Inowrocławiu⁶⁴.

Podobna sytuacja była na Śląsku⁶⁵. Zaczęło się od czasopism⁶⁶, zaś pierwsze polskie gazety pojawiły się w dopiero połowie XIX w. W czerwcu 1848 r. po zniesieniu cenzury zaczęto w Piekarach Śląskich wydawać dwa razy w tygodniu pismo dla ludu „**Dziennik Górnośląski**” (1848-1849). Pismo wychodziło spod pras drukarni T. Heneczka, właścicielem i pierwszym red. był Jan A. Mieczkowski, później redagowali je J. Łepkowski, J. Lompa i E.

⁶¹ T. Cieślak: Prasa w zaborze pruskim... op. cit. s. 203-204

⁶² Ważniejsze opracowania: T. Cieślak: *Prasa polska na Śląsku, Pomorzu i Mazurach...* op. cit. s. 260-271; T. Cieślak: Prasa w zaborze pruskim...op. cit. s. 202-214; *Prasa gdańska na przestrzeni wieków*. Pod red. M. Andrzejewskiego, Gdańsk 1999; J. Banach: *Prasa polska Prus Zachodnich w latach 1848-1914*, Gdańsk 1999; *W kręgu prasy*. [Cz. 1-3]. Pod red. G. Gzelli, Toruń 1999-2004; T. Cieślak: *Z dziejów prasy polskiej na Pomorzu Gdańskim w okresie zaboru pruskiego*, Gdańsk 1964; A. Romanow: *Gdańska prasa polska 1891-1920*, Warszawa 1994; „*Gazeta Gdańska*” - 100 rocznica powstania. Red. A. Romanow, Gdańsk 1991; *Szkice z dziejów piśmiennictwa pomorskiego XVI-XIX wieku*. Pod red. B. Woźniczki-Paruzel, Toruń 1999; W. Pepliński: *Czasopiśmiennictwo kaszubskie w latach zaboru pruskiego*, Gdańsk 2002.

⁶³ Z. Walczak: „*Gazeta Grudziądzka*” pod zaborem pruskim. *W stulecie powstania*, „Rocznik Grudziądzki” T. 11 (1994), s. 55-69; E. Borkowska: „*Gazeta Grudziądzka*” wobec sprawy niepodległości Polski w okresie pierwszej wojny światowej, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej im. Powstańców Śląskich w Opolu. Historia”, Z. 22 (1985), s. 45-57

⁶⁴ E. Mikołajczyk: *Stulecie założenia „Dziennika Kujawskiego”*, „Ziemia Kujawska” T. 10 (1994), s. 143-146

⁶⁵ Ważniejsze opracowania: T. Cieślak: *Prasa polska na Śląsku, Pomorzu i Mazurach...*op. cit. s. 260-271; T. Cieślak: Prasa w zaborze pruskim...op. cit. s. 202-214; J. Glensk: *Bibliografia opracowań prasy śląskiej*. T. 1, *Do roku 1945*, Opole 1973; J. Glensk: *Ograniczenia wolności prasy polskiej na Górnym Śląsku na przełomie XIX i XX w.*, Opole 1989; *200 lat prasy polskiej na Śląsku*. Pod red. J. Glenska, Opole 1992; J. Glensk: *Diariusz prasy polskiej na Śląsku*. T. 1, *Do 1945 roku*, Opole 1993; F. M. Marek: *Najdawniejsze czasopisma polskie na Śląsku 1789-1854*, Opole 1972; M. R. Gerber: *Die Schlesischen Provinzialblätter 1785-1849*, Sigmaringen 1995; M. Czapliński: *Adam Napieralski 1861-1928*, Wrocław 1974; J. Glensk: „*Nowiny Raciborskie*” w latach 1889-1904, Opole 1970; M. Kalczyńska: *Wydawnictwo prasowe „Gazety Opolskiej” w roli edytora i popularyzatora książki polskiej w Opolu (1890-1923)*, Opole 1994; Bronisław Koraszewski 1864-1924. Red. E. Mendel, Opole 1979.

⁶⁶ *200 lat prasy polskiej na Śląsku...* op. cit. ... s. 12-32

Smółka⁶⁷. Główną ideą pisma była walka o język polski, zaznajamiając czytelników z patriotycznymi utworami literackimi, dziejami ojczystymi, afirmowano idee rewolucji. Z „Dziennikiem Górnos Śląskim” walczył „Tygodnik Katolicki” ks. A. Ficka, było też zwalczane przez pruską administrację. Brak dzienników na Śląsku zastępowały liczne czasopisma mniej lub bardziej postępowe, w znacznej części o charakterze religijnym, prorządowym (np. *Telegraf Górnos Śląski*” czy „*Gazeta Wiejska dla Górnego Śląska*”). Ważne miejsce zajmowały dwa pisma: tygodnik „*Zwiastun Górnos Śląski*” wydawany w Piekarach Śląskich (od 1868 r.), a przede wszystkim drukowany w Chełmnie „**Katolik**” (1868-1931), początkowo tygodnik, potem drukowany dwa, od 1893 r. wyd. trzy razy w tyg. Przejęty w 1869 r. przez K. Miarkę od J. Chociszewskiego i wydawany w Królewskiej Hucie. K. Miarka, występując na łamach pisma w obronie podstawowych praw ludności polskiej, zaskakiwał często lojalną postawą wobec Prus. Sprawę narodową łączył z interesami Kościoła, często jednak demaskował germanizatorską politykę kleru śląskiego. Domagał się respektowania praw mieszkańców Górnego Śląska do posługiwania się językiem polskim w życiu publicznym i rozwijania własnej kultury co narażało pismo na liczne konfiskaty⁶⁸. W 1899 pismo stało się własnością A. Napieralskiego, który zawiadywał ówczesnym śląskim rynkiem prasowym. W latach 1874-1884 w Bytomiu ukazywała się zaś dwa razy tyg. ludowa „**Gazeta Górnos Śląska**”, którą wydawał F. Pszynczyński⁶⁹. Natomiast w styczniu 1898 r. Napieralski, konsekwentnie zmierzając do umacniania polskiej świadomości narodowej mieszkańców Śląska, założył w Bytomiu „**Dziennik Śląski**” (1898-1922), którego red. został J. Siemianowski. Z podobnym programem ukazywał się też „**Głos Śląski**” (1903-1921) założony przez Napieralskiego w Gliwicach. Pismo konsekwentnie przeciwstawiało się polityce pruskiej, spełniając funkcje informacyjne. Działalność Napieralskiego była oceniana jednak też krytycznie za często zawierane swoiste układy z niemieckim Centrum, co naruszało polskie interesy narodowe. W latach 1890-1921 ukazywała się w Opolu cztery razy w tyg. „**Gazeta Opolska**”, założona z funduszy Ligi Polskiej i redagowana przez B. Koraszewskiego. Stała się ona ważnym narzędziem walki w obronie praw narodowości polskiej, walczyła o wybór polskich przedstawicieli do Sejmu pruskiego. Stanowiła ważne źródło wiadomości lokalnych, wdawała

⁶⁷ Zdaniem T. Cieślaka pismo wydawane było w Bytomiu, por. Tegoż: *Prasa polska na Śląsku, Pomorzu i Mazurach...* op. cit. s. 263.

⁶⁸ *200 lat prasy polskiej na Śląsku...* op. cit. ... s. 18.; E. German: *F. German: Stulecie "Katolika" na Śląsku 1869-1969*, „Novum” 1970, nr 2, s. 52-96; A. Bar: *Karol Miarka jako redaktor "Katolika". Fragment z dziejów prasy polskiej na Górnym Śląsku*, Katowice 1935.

⁶⁹ E. Całka: *Druki i czasopisma polskie w Gliwicach*, „Zeszyty Gliwickie” T. 6 (1968), s. 165-180.

też kilka dodatków, co zwiększało jej zasięg i odbiór czytelniczy⁷⁰. Od października 1892 r. w Raciborzu ukazywały się dwa, trzy raz w tyg. **”Nowiny Raciborskie”** (1889-1921) pod red. J. Eckerta, kontynuując wzmożoną agitację narodową, podkreślając związek mieszkańców Śląska, ich historyczny i etniczny związek z polską macierzą⁷¹. Pojedyncze tony i swoista ugoda pojawiająca się nie rzadko na łamach pism związanych z A. Napieralskim i B. Koraszewskim wywołały opozycję wobec nich, kierowaną przez W. Korfantego, który występował przeciwko wszelkim porozumieniom Polaków z niemieckim Centrum, opowiadając się za większym usamodzielnieniem ludu śląskiego. Doprowadziło to do założenia „codziennego pisma ilustrowanego” pt. **„Górnoślązak”** (1901-1933), który drukowano w Katowicach. W sporze brały też udział inne gazety popierające w różnym czasie Korfantego lub Napieralskiego **„Polak”** (1905-1926) oraz **„Kurier Śląski”** (1907-1922) czy **„Głos Śląski”** (1903-1921)⁷². W listopadzie 1910 r. nastąpiła ugoda pomiędzy rywalami i koncern Napieralskiego zyskał na Śląsku pozycję monopolisty.

Zasoby i informacja bibliograficzna o polskich gazetach z lat 1729-1914

Jednoznaczna ocena dostępności omówionych w pracy tytułów jest problematyczna. Z jednej strony z satysfakcją można stwierdzić, że żaden z objętych wykazem tytułów nie uległ jeszcze całkowitemu zniszczeniu, z drugiej zaś żadna ksiąznica nie dysponuje kompletem egzemplarzy, zaś problemem pogłębia brak zarówno kompletnej bibliografii, jak kompletnego katalogu centralnego. Jakkolwiek istnieje kilka źródeł, to praktyka wskazuje, że są one wobec siebie komplementarne. Wciąż gorzkie słowa krytyki należy skierować pod adresem *Centralnego katalogu czasopism polskich (CKCP)*⁷³ obejmującym tytuły wydane do roku 1950, który, mimo iż jest źródłem największym (ponad 32 tys. tyt.), ma dwie poważne wady: opisy bibliograficzne są nazbyt uproszczone, niekompletne i niekiedy błędne, zaś wykazany zasób przypadkowy. Mimo tych ułomności jego zaletą są wykazane sigła bibliotek. W efekcie *CKCP* może być wykorzystywany jako uzupełnienie do odpowiednich bibliografii.

Dla gazet do 1831 r. najkompletniejszym i jednocześnie rzetelnym źródłem jest opracowana w IBL PAN bibliografia J. Łojka⁷⁴, która w połączeniu z *CKCP* daje satysfakcjonujące rezultaty. Podobnie można ocenić okres między powstaniowy 1832-1864 z

⁷⁰ M. Tobiasz: *Bronisław Koraszewski – wydawca „Gazety Opolskiej” 1864-1922*, Warszawa 1948; *Bronisław Koraszewski 1864-1924...* op. cit.

⁷¹ J. Glensk: *”Nowiny Raciborskie”...* op. cit.; Tenże: *Jan Karol Maćkowski jako redaktor ”Nowin Raciborskich”*, Opole 1966.

⁷² M. Tobiasz: *Wojciech Korfanty. Odrodzenie narodowe i polityczne Śląska*, Katowice 1947.

⁷³ *Centralny katalog czasopism polskich [1661-1950]*. Biblioteka Narodowa. Instytut Bibliograficzny.: <http://mak.bn.org.pl/w3.htm> [2006.07.30]

⁷⁴ Łojek, Jerzy: *Bibliografia prasy polskiej 1661-1831*, Warszawa, 1965

bibliografią B. Korczaka⁷⁵. Sprawa gazet wydrukowanych po 1864 jest złożona, gdyż brak jednego wyczerpującego źródła, jakkolwiek istnieje obszerny spis A. Garlickiej⁷⁶, to jest on jednak daleki od doskonałości. W efekcie pomocy należy szukać gdzie indziej. Nieocenioną rolę na tym tle pełnią trzy bibliografie regionalne: Warszawy (K. Zawadzkiego)⁷⁷, Lwowa (J. Jarowieckiego)⁷⁸ i Krakowa (M. Jakubka)⁷⁹ i w mniejszym zakresie inne⁸⁰, które łączą zalety poprawnej bibliografii i częściowo katalogu centralnego, gdyż wykazują wybrane sigla, a czasem kompletny zasób (J. Jarowiecki). Z drugiej strony niezwykle pomocne okazują się być drukowane katalogi czasopism wybranych bibliotek, w szczególności nieocenione spisy Biblioteki Jagiellońskiej⁸¹, Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie⁸² i Ossolineum⁸³. Odrębną uwagę należy poświęcić także bibliografii K. Estreichera, szczególnie w drugim scalonym i wciąż kontynuowanym wydaniu, która w tomie 3 podaje spis tytułów (3360 poz.), zaś w innych tomach rejestruje poszczególne tytuły. W odniesieniu do czasopism wartość bibliografii Esterichera zasadza się jednak głównie na tym, że dla niektórych wydawnictw, w tym większości gazet, znajdziemy tu kompletny skład redakcji i inne dane uzupełniająca, a także – co najważniejsze – skróconą bibliografię zawartości. Dla większości opisanych w referacie gazet odszukamy zatem: dokładny wykaz autorów i numery w których publikowali (niestety bez tytułów publikacji) oraz autorów tekstów tłumaczonych, nadto dokładne wyliczenie współpracowników; często wykaz taki jest bardzo rozbudowany i przeradza się w substytut bibliografii zawartości np. „Gazeta Warszawska” (t. 8, s. 273-280). Uwaga jest szczególnie ważna w kontekście symbolicznego jedynie stanu prac nad bibliografią zawartości polskich gazet XIX wieku⁸⁴.

⁷⁵ B. Korczak: *Bibliografia prasy polskiej 1832-1864*, Warszawa 1968

⁷⁶ A. Garlicka: *Spis tytułów prasy polskiej 1865-1918*, Warszawa 1978

⁷⁷ K. Zawadzki: *Bibliografia czasopism warszawskich 1579-1981*. T. 1, A-D–T. 3, M-Q, Warszawa 1994–2001.

⁷⁸ J. Jarowiecki: *Prasa lwowska w latach 1864-1918. Bibliografia*, Kraków 2002.

⁷⁹ M. Jakubek: *Prasa krakowska 1795-1918. Bibliografia*, Kraków 2004.

⁸⁰ Np. H. Wolska: *Katalog czasopism lubelskich*, Lublin 1974; W. Pazura: *Katalog czasopism lubelskich*. [Cz. 1], A – F, Lublin 2004; W. Kaszubina: *Bibliografia prasy łódzkiej 1863-1944*, Warszawa 1967; M. Adamczyk, J. Dzienniakowska: *Prasa Kielecczyzny w latach 1811-1989. Bibliografia*. T. 1, 1811-1945, Kielce 1995; M. Przywecka-Samecka, J. Reiter: *Bibliografia polskich czasopism śląskich (do 1939 roku)*, Wrocław 1960; D. Dębicka, K. Dolinowska: *Prasa socjalistyczna w Polsce 1866-1918. Katalog*, Centralne Archiwum KC PZPR, Warszawa 1982.

⁸¹ *Katalog czasopism polskich Biblioteki Jagiellońskiej*. Z. 1-8, Kraków, 1974-1982.

⁸² *Katalog czasopism polskich Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie*. Cz. 1-5, Warszawa 1984-1989.

⁸³ *Katalog czasopism polonijnych XIX i XX wieku w zbiorach Zakładu Narodowego im. Ossolińskich*. Oprac. E. Jagielska, Wrocław 1996.

⁸⁴ Nieliczne prace rejestrujące kompletną zawartość, np. monumentalne *Stulecie „Gazety Lwowskiej” 1811-1911*. T. 3, cz. 1-3... op. cit.; niektóre tomy z serii: *Spis zawartości prasy wielkopolskiej (np. K. Jazdon: „Wielkopolanin” 1848-1850, Poznań 1997) oraz bibliografie tematyczne, np. Z. Anculewicz: Bibliografia prozy na łamach „Kuriera Warszawskiego”... op. cit.; A. T. Tyszka: Nekrologi „Kuriera Warszawskiego” 1821-1939. T. 1-2, Warszawa 2001-2004; D. Wańka: *Kalisz i ziemia kaliska na łamach „Gazety Kaliskiej” w latach 1893-1914. Bibliografia*, Kalisz 1998.*

Odrębną ścieżką rozważań wiąże się z analizą stanu prac nad zabezpieczeniem egzemplarzy w postaci mikrofilmów. Dzięki szeroko zakrojonej akcji Biblioteki Narodowej prowadzonej od 1962 r. w udało się zmikrofilmować ponad 4 tys. polskich czasopism, w tym większość ważnych dla polskiej kultury gazet. W tej liczbie dominują gazety wydane w Warszawie (83 tytuły) oraz Krakowie (15)⁸⁵. Drugą księżnicą mającą istotne zasługi na polu zabezpieczenia czasopism jest Zakład Narodowy im. Ossolińskich – do końca 2003 roku zmikrofilmowało tu ponad 600 tytułów⁸⁶ (wśród których przeważają polonica i zbiory polskie z bibliotek Ukrainy). Wg stanu z 1994 roku⁸⁷ w BN mikrofilmowaniem objęto 79 z 147 wymienionych w pracy tytułów (a więc w 53%) i – jak wolno oczekiwać – w przeciągu następnych lat ich liczba zapewne wzrosła. Zatem można stwierdzić, że większość najważniejszych polskich gazet została już zabezpieczona na nośniku optycznym, choć – warto zaznaczyć – zbyt często nie są to zasoby kompletne i na mikrofilmach brakuje wielu bezpowrotnie zacytanych lub zniszczonych numerów.

W odróżnieniu od mikrofilmowania, digitalizacja polskich zasobów czasopiśmienniczych wciąż jest jeszcze w powijakach. Wśród polskich repozytoriów tylko dwa zawierają znaczące zasoby polskich gazet ukazujących się do pierwszej wojny światowej. Największy zbiorem dysponuje Wielkopolska Biblioteka Cyfrowa⁸⁸, gdzie gazety stanowią 56% obiektów [10814 poz.]. Do połowy 2006 roku udostępniono w całości lub za większe okresy wybrane tytuły wielkopolskie: „Gazeta Polska” (1848-1850), „Orędownik” (1871-1922), „Wiarus” (1849-1850), „Dziennik Poznański” (1959-1939), „Kurier Poznański” (1872-1939) oraz komplet zeszytów warszawskiej „Gazety Rządowej” (1794). Drugim co wielkości zasobem dysponuje Kujawsko-Pomorska Biblioteka Cyfrowa⁸⁹ (łącznie 3932 poz. gazet, co stanowi 37% jej zbiorów). Aktualnie trzon zasobu tworzą trzy tytuły z regionu Kujaw: „Dziennik Kujawski” (Inowrocław; 1893-1939) oraz „Gazeta Bydgoska” (1922-1927) i „Słowo Pomorskie” (Toruń; 1921-1939). Inne biblioteki cyfrowe nie oferują znaczących zasobów gazet z XIX wieku. Wbrew deklaracjom twórców Polskiej Bibliotece Internetowej⁹⁰ nie znajdziemy tam żadnego z omówionych w referacie tytułów, choć z trudnych do uzasadnienia podwojów udostępniono tu duże zasoby pism prowincjonalnych: drukowanej na

⁸⁵ Biblioteka Narodowa w Warszawie [Zbiory/Mikrofilmy]: <http://www.bn.org.pl/> [2006.08.02].

⁸⁶ Zakład Narodowy im. Ossolińskich [Dział Mikroform]: <http://www.oss.wroc.pl/> [2006.08.02]; *Katalog mikroform Biblioteki Zakładu Narodowego im. Ossolińskich. Czasopisma*. T. 1. Oprac. J. Piechowski i A. Zemełka, Wrocław 1992

⁸⁷ Obliczenia na podstawie: *Czasopisma*. [Cz. 3], Oprac. T. Szczęsna, Biblioteka Narodowa, Warszawa 1994 (*Katalog Mikrofilmów* ; nr 22)

⁸⁸ Wielkopolska Biblioteka Cyfrowa: <http://www.wbc.poznan.pl/dlibra> [2006.08.02]

⁸⁹ Kujawsko-Pomorska Biblioteka Cyfrowa: <http://kpbk.umk.pl/dlibra> [2006.08.02]

⁹⁰ Polska Biblioteka Internetowa: <http://www.pbi.edu.pl/> [2006.08.02]

Bukowinie „Gazety Polskiej” (1883-1926), toruńskiego „Słowa Pomorskiego” (1921-1939) oraz „Dziennika Kijowskiego” (1906-1920). Z innych wartych uwagi zasobów warto odnotować tylko doprowadzony do 1905 roku testowy zasób krakowskiego „Naprzodu” (1895-1939), który serwuje Biblioteka Jagiellońska⁹¹, czy eksperymentalną Cyfrowa Kolekcja Czasopism Polskich⁹², gdzie udostępniono m.in. dwa roczniki warszawskiego dziennika „Kurier dla Wszystkich (1914-1915).

W przedstawionym przeglądzie tytułów codziennej prasy polskiej od jej powstania do wybuchu I wojny światowej ukazano najważniejsze jej tytuły, redaktorów i wydawców w okresie Polski niepodległej i na ziemiach poszczególnych zaborów ujęte w ramach chronologii historycznoprasowej oraz zaprezentowano stan badań i zasoby w tym zakresie. Przegląd ten ma swoje ułomności, jest bowiem pierwsza tego rodzaju próbą, z natury – nie w pełni doskonałą, gdyż występują w niej świadome pominięcia wielu znaczących inicjatyw prasowych. Jednak dla celów do jakich został przygotowany może być użyteczny. Ukazuje bowiem wysiłek, jaki czeka polskie biblioteki podejmujące się trudu digitalizacji gazet dawnych, próbę ocalenia ich zasobów dla potomności, pamiętając jak istotną część naszego dorobku kultury narodowej stanowią. Wspomniany wysiłek będzie jeszcze większy, gdy weźmiemy pod uwagę kolejny etap ocalenia zasobów polskich gazet – dorobek polskiej prasy okresu dwudziestolecia międzywojennego. W okresie tym liczba wydawnictw znacznie bowiem wzrosła. Według szacunków ukazywało się w tym okresie ok. 7,5 tys. tytułów prasowych; w tym co najmniej kilkaset gazet, gdyż w samym 1938 roku ukazywało ok. 200 dzienników o różnym zasięgu i w różnym układzie geograficznym i politycznym. To jednak temat oddzielnego opracowania, które jest przed nami.

⁹¹ Zbiory specjalne Biblioteki Jagiellońskiej: <http://www.bj.uj.edu.pl/pbi/> [2006.08.02]

⁹² Projekt jest wspólnym przedsięwzięciem Biblioteki Narodowej i Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie: <http://www.buw.uw.edu.pl/zasoby/ckcp.htm> [2006.08.02]